

315

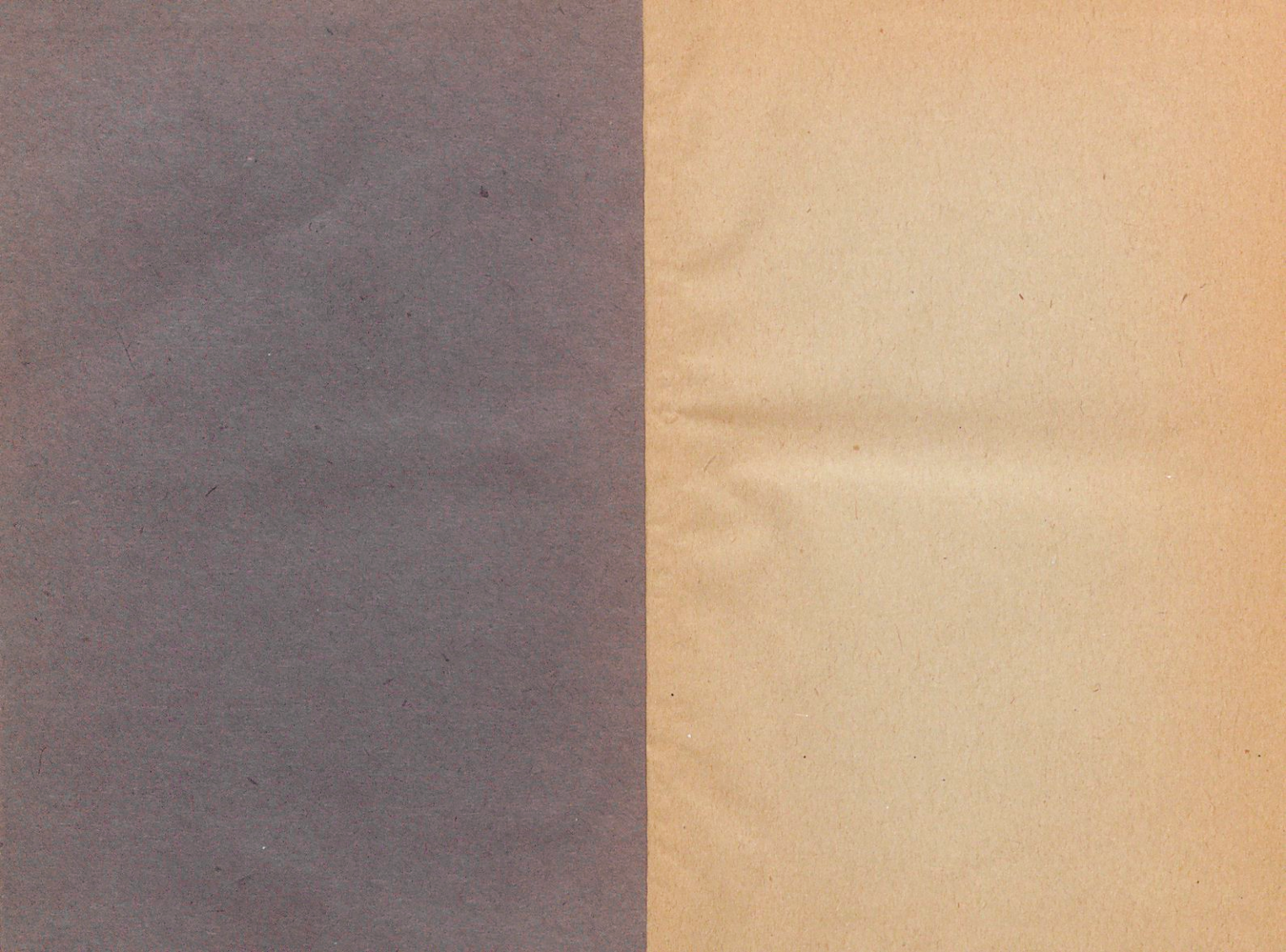
316

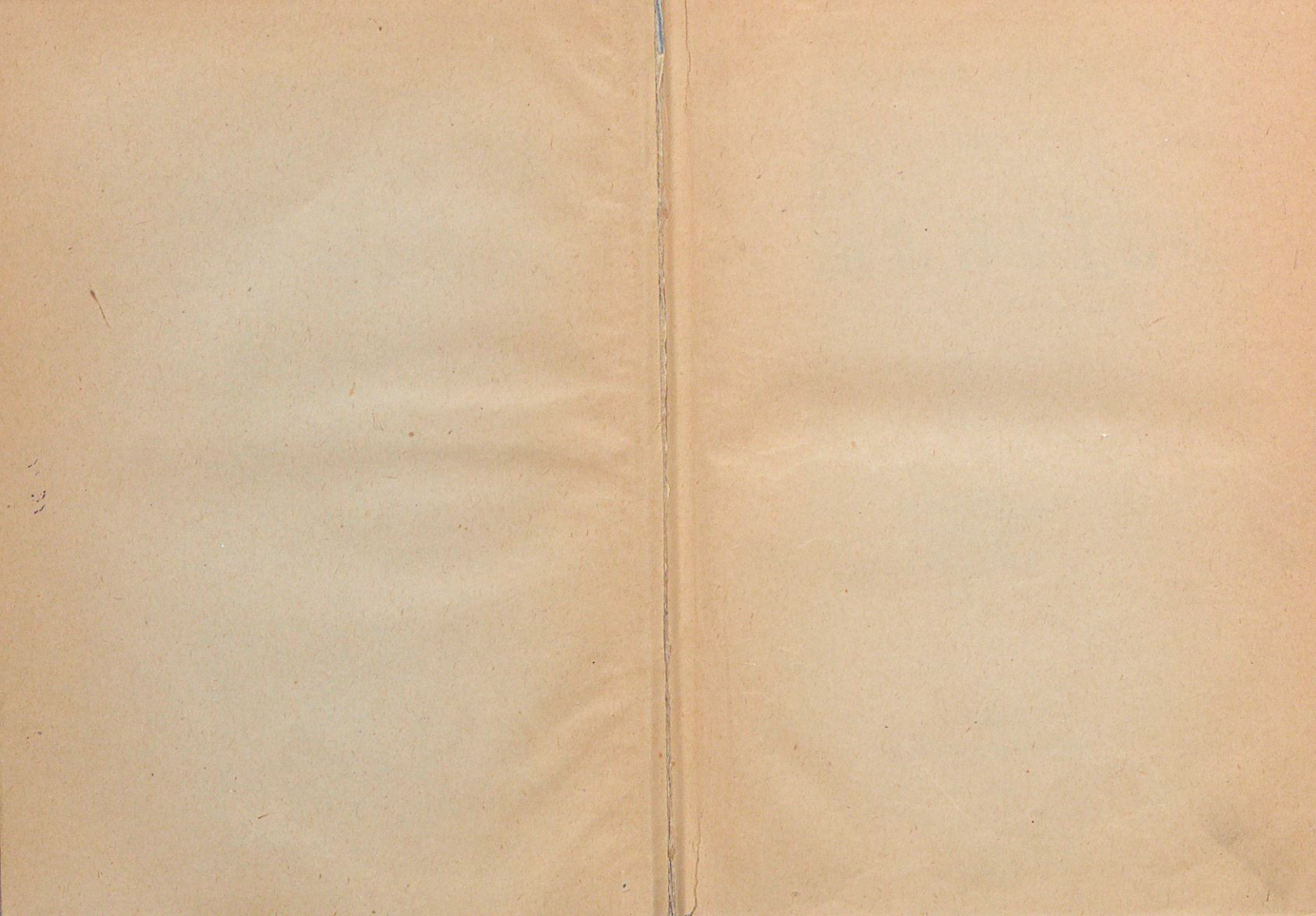
317

318

61

762

61 ^{ur}

ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՅ, ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Հ - 62

ԵՐ

կը

ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎ

Գրեցին Ջորջ Թորիլանդ, Կոզա Կյան Զաւարդ
Ե. Ա. Կրեյց

Printed in Turkey

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1868

16045

ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՅ , ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Ե Ի

ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎ

Ա. Զ. Դ

Մեր Ազգին գոցցես դժբաղդումենէն է որ մէջէն երկպառակութեան սերմերն անպակաս ըլլան : Ժամանակ մը էսնաֆներու և ամիրաներու կռիւներ էին, յետոյ Սահմանադրութեան ազմուկը փրծաւ , և լուսաւորեալներ ու խաւարեալներ ելան, երկուքն ալ կրից ծնունդ և հակառակութեան արգասիք : Մէկը միւսին դէմ իր կիրքը յագեցնել կուզէր : Ահա այս էր բոլոր կռուոյն շարժառիթը :

Լուսաւորեալները Սահմանադրութիւն Սահմանադրութիւն կը պօռային : Սահմանադրութիւնն եկաւ , ձայներն ալ կտրեցաւ : Գործերու կարգը հասածին պէս՝ մեծաբարբառ լեզուներն արգիւնք չի

3077
39

կրցան ցցունել : Անկուտութիւնն ու բարձի կռիւները Սահմանադրական Վարչութիւնն անդամալուծեցին : Նիւթականը օգնութիւն տուող չեղաւ : Վերջապէս դարձեալ այս կամ այն պատճառանօր ամուլ վէճերէ զատ բան չի տեսնուեցան :

Ասոր վրայ ոմանք ելան Սահմանադրութեան անիւներուն անհարթութեան վրայ դրին յանցանքը և զայն կլորցնելու տուին : Նոյն միջոցին խառն ժողով մը կազմուեցաւ Ազգային գործերն առժամանակեայ կերպիւ տնօրինելու համար : Բայց գործերն այն աստիճան վատթարացած էին , որ Պատրիարքարանի սեմէն ներս կոխողները կը շուարեցնէին :

Ամէնէն առաջ Փրկչի Հիւանդանոցը հոգալ պէտք էր : Ուրիշ գործերն յապաղել կրնայ ըլլալ , բայց կարելի չէր թողուլ որ հիւանդներն անօթի մեռնին : Խառն ժողովը ասդին դարձաւ անդին դարձաւ Հոգաբարձութիւն կազմեց , նուէր հաւաքելու ձեռք զարկաւ , բայց չ'յաջողեցաւ , վասն զի իր ծագումնազգէն չըլլալուն և Սահմանադրութիւնն ալ դադրած ըլլալուն , տուրք հաւաքելու օրինաւոր միջոցներէ զուրկ էր . ուստի իր կազմած Հոգաբարձութիւնները դժուարութեանց առջև ձեռննալի եղան :

Հուսկ ուրեմն Պ . Փանոսեան առաջ անցաւ , սիգալով , խրոխտալով , մեծ մեծ բաներ խոստանալով : Մէկդի կեցէք ապիկարներ , գողեր , աւազակ-

ներ , ահա Հայաստանի նոր լուսաւորիչը , Փրկչի երկրորդ Պէգմեանը (ինչպէս կանուանեն զինք իրեն յիմար սբանչացողները) կուգայ : Ամէն զուլս խոնարհեցաւ , ամէնքն ալ ափ ի բերան ափշեցան և նոր փրկարարին ընելիք մեծագործութիւնները դիտել սկսան :

Պ . Փանոսեան Փրկչի Հոգաբարձութեան զրուխտ անցաւ (չմոռնանք նաև իր սիրելի Տօքթօր Գալուստեան էֆէնտին ալ) մեծագումար ստակ հաւաքեց , և իր այնչափ հոռոմաբանութեամբ սկսած հոգաբարձութեան արդիւնքը շուտով տեսանք : Ինչ՞ է այսօրուան օրս Հիւանդանոցին վիճակը : Խեղճ և ամենախելճ :

Ասոր հետ մէկտեղ ալ նոր պառակտումի սերմ մը մնաց . վասն զի հիմա որը Փանոսեանը կը գովէ , որը կը պարսաւէ , որն ալ զայն գոված ըլլալուն վրայ կը զղջայ , որն ալ Փանոսեանին եղնելը պատճառ բռնելով թշուառներու համար տալիք 10—20 փարան վրէժխնդրութեան պժգալի ոգով կը խնայէ :

Ահա այս պարագայիս մէջ մենք ալ արժան համարեցանք առաջին անգամ գրիչ ձեռք առնուլ , չէ թէ մեր անձնական կարծիքն յայտնելու կամ կիրք յագեցնելու , այլ Հիւանդանոցի խղճալեաց դատը պաշտպանելու և թուանշան ու իրողութիւն ի ձեռին խնդիրը պարզելու համար : Մենք անձնապէս

Պ. Փանոսեանի հետ գործ մը չունենալով, չուզեցինք իրեն հետ յատուկ անուամբ խօսիլ. մանաւանդ որ մեր նպատակն ալ Վարչութիւնը կամ այս և այն անձը պաշտպանել չէ, այլ որու վրայ որ պակասութիւն գտնենք՝ զայն անխնայ պիտի ձաղկենք։ Ոչ Պ. Փանոսեան, ոչ ալ ուրիշները թող գանգատին մենէ։ Սին մեր գրածները, անս իրողութիւնները, թող ինքն ուզածին չափ պոռչտէ, թերթեր լեցունէ, մեր վրայ յարձակի, թշնամանէ, ինչ կընէ թող ընէ իրեն կատարեալ ազատութիւն կը ձգենք. Բայց թուանշանէն ու իրողութենէն աւելի կտրուկ և համոզիչ փաստ չկրնար ըլլալ։ Մեր ցոյց տալիքներն ասոնք պիտի ըլլան, և ասոնք ալ խօսքով չեն հերքուիր։

Այս ըսելէ ետե փութանք մեր առաջադրեալ նըպատակին։

Ա.

ՆԱԽԿԻՆ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Անցեալ տարուան Զատիկի միջոցները Հիւանդանոցին վիճակը շատ գեշցած ըլլալով, և մինչև անգամ լսուելով որ մէջի խեղճերը գիշեր մը անօթի մնացեր են, տասնի չափ բարեսիրտ անձինք ելան ինքնաշօժար փութով, Պ. Փանոսեանն ալ հետերնին առին, Հոգաբարձութիւն մը կազմեցին և Հիւանդանոցին անտանելի վիճակը բարւոքելու ձեռք զարկին։

Այս նոր Հոգաբարձութիւնը ամէն աշխատութիւն յանձն առաւ, նուէրներ հաւաքել սկսաւ, գանձանակներ սահմանեց, և Հիւանդանոցը բարեկարգելու հետ միանգամայն անոր ելումուտը հաւասարակշռելու միջոցները իր խորհրդածութեանց առարկայ ըրաւ։

Այս գլխաւոր կէտը պէտք չէր աչքէ փախցնել, վասն զի ամէն բան չափ և սահման ունի, որոցմէ անդին անցնիլը՝ ամէն բնական կանոն վեր ի վայր կը տապալէ։ Առանձնական գործոց բարւոք տընտեսութեան կարգերն ու կանոնները՝ հասարակային գործոց տնտեսութեան ալ կարգերն ու կանոններն

են : Եթէ վաճառական մը , մէկ կողմէն պարտք պարտքին վրայ դիզէ , և միւս կողմէն ալ խաբուսիկ վարկով մը ձեռքն անցած գումարներն ասդին անդին շռայլէ , տարակոյս չկայ որ ամիս մը չ'ըջեր կը սնանկանայ . Ելից և Մտից հաւասարակշռութիւն պահելը տնտեսական գիտութեան ամենէն մեծ սկզբունքն է :

Ինչ՞ պէտք է ասոր համար : Նախ՝ եկամուտից աղբիւրներ , և Երկրորդ՝ ծախուց լաւագոյն մատակարարութիւն .

Այս էր նաև Հոգաբարձութեան ալ սկզբունքը : Մէկ կողմանէ Հիւանդանոցին մէջ անհրաժեշտ բարեկարգութիւններն ընել , պատասպարեալները գոհացուցիչ կերպով խնամել , բայց առայժմ մեծ մեծ բաներու , մեծ մեծ փոփոխութիւններու չ'ձեռնարկել :

Փոխանակ մեծէն փոքրին երթալու , փոքրէն մեծին երթալու սկզբունքին հետեւիլ ուզեց . բնական կանոնը խանգարել չ'ուզեց :

Արդէն Հիւանդանոցի ելումուտքը հաւատարակը չիւ չ'էր , և բացին վրայ բաց աւելցնլու համար Փանոսեանի պէս աննախատես ըլլալու էր , որ յիմարութիւն ըսել է : Ասոր համար ներկայ վիճակէն առաջ ացնելու համար Հոգաբարձութիւնը նախ միջոցներ հայթայթել նախամեծար համարեց : Ոչ՞ Թէ

Փրկչի խղճալիներն անօթի ձգել կուզէր մինչև որ ստակ գայ , այլ կարելի եղածին չափ անոնց ներկայ և անոխջական պիտոյքը զոհ ընելով մեծամեծ ձեռնարկութիւնները զգուշաւոր միջոցաւ կատարել խոհեմութիւն կը համարէր , այսինքն՝ բանի որ եկամուտից աղբիւրներն աճին՝ այնչափ ալ փոքրէն մեծ բարեկարգութեանց անցնիլ :

Ահա ինչպէս կը տեսնուի ասկէ , Հոգաբարձութիւնը բարեկարգութեանց դէմ չ'էր , այլ անոնց կարգաւ կանոնով , և մանաւանդ ապահով կերպիւ կատարուիլը կուզէր : Ժողովուրդը խաբելու համար աչք շլացնելիք բարեկարգութիւնները միայն մէկ վախճան մը կրնան ունենալ , այն է վերջնական անյաջողութիւն և ոչնչութիւն , ուր հասած ենք հիմայ Պ. Փանոսեանի յանձնապատաստան անկանոնութեան շնորհիւ : Բայց ժողովուրդը մինչև որ գործ չ'տեսնէ՝ ստակ չ'իտար , կը զոչէր Պ. Փանոսեան : Ով՞ կըսէ Թէ գործ մի ցուցնէր : Բայց ամէն գործ մէկէն ցոյց տալու ելնել , սրբնոց զետէ մը մէկ քայլով ցատքելու կը նմանի : Նախ մէկ ոտքդ դիր , հասկըցիր որ ամուր գետնի վրայ կը կոխես և ոչ աւազի , և այնպէս առաջ գնա . ապա Թէ ոչ գետը կը բռնէ կը տանի զքեզ , և մեծ բան մ'ընել խոտանալով քու կորուստդ ու խայտառակութիւնդ կը վճռես : Ալ քնչ իրաւունք կունենաս ուրիշնե-

րէն զանգատելու: Դու ըրիր Ժօրժ Տանտէն:

Հոգաբարձութիւնը չուզեց ինքզինք այնպիսի հեղեղի մը մէջ նետել: Բայց կը սխալէր թէ ոչ, իր բռնելիք ընծացից ծրագիրն և Պ. Փանոսեանի ընծացքն իրարու հետ բաղդատելով կրնայ տենուիլ:

Ըսածնիս հաստատելու համար ցոյց տանք նախորդ Հոգաբարձութեան ըրածներն և ձեռնարկութիւնները: Իր առաջին գործն ըրած էր Ազգային Կեդրոնական անտուկին ելումտից պիւճէն շինել: Մանրամասն հաշիւներու մտած և Հիւանդանոցի առատապէս մատակարարութեան համար առ առաւելն 550,000 և Պատրիարքարանին ալ 220,000 ընդ ամէնը 750,000 զուրուշ ծախք որոշած էր:

Իսկ գտած եկամուտներն ու ապահով հասոյթները 500,000 զուրուշի չափ գումարի մը կը հասնէին:

Ասիկայ ծախսուց գումարէն վար երթալով 250,000 զուրուշի բաց մը կը մնար, զոր զոցելու համար հարկ էր նախ ժողովրդական ձեռնտուութեան դիմել. ուստի զանձանակներուն ուժ տուաւ: Ժողովուրդն իր ակնկալութիւնը պարապ չ'հանեց: Շաբաթն 20,000 զրուշի չափ հասոյթ գոյանալ սկսաւ որ ամիսը 8—9 հազար մը ըսել էր և տարին 90—100 հազար: Ասոր վրայ աւելցնելով բարերարաց և խնամակալութիւնի տիկնանց կողմանէ շնորհուած,

ուտեստի, նպարի, հանդերձեղենի և այլն վերաբերեալ նուիրաց և նպաստից սովորական գումարը որ է տարին 50—60 հազար, զուրուշ եկամտից գումարը 650,000ի կհասնէր: Կը մնար 100,000 զրուշբաց մը:

Այս ալ զոցելու համար Հոգաբարձութիւնը քանի մը միջոց խորհած էր.

Ա. Պատրիարքարանի միջնորդութեամբ կառավարութեան զիմել և Հիւանդանոցի համար շնորհուած հացին ու մոմին աւելնալը խնդրել:

Բ. Ղալաթիոյ գետնին շինութեան ձեռնարկել:

Գ. Հիւանդանոցին մէկ քանի կալուածները, որոց մէջ այրած փլած և նորոգութեանց կարօտ եղողներ կան և տարին 20—25 հազար զրուշէն աւելի եկամուտ կրնան բերել, շինել և նորոգել, 30—40 հազար զրուշ ծախք ընելով: Ղալաթիոյ գետնին շինութեան գործն իր մէջէն Յանձնաժողովի մը յանձնեց: Յանձնաժողովն ալ քանի մը ծրագիրներ շինել տուաւ, 100 հազարէն մինչև 300 հազար զրուշ ծախքի վրայ, որոց առաջինը տարին 25—30 հազար, և երրորդը 70—80 հազար զուրուշ եկամուտ բերող շէնք մը պիտի ըլլար:

Հոգաբարձութիւնը վերջինին աւելի միտեցաւ, որովհետև Հիւանդանոցի վիճակն յաւիտեան ապահովելու միջոց մը կրնար ըլլալ: Վստահ էր որ ասոր համար ազգն ալ իր միանգամ ձեռնտուութիւ-

նը չ'էր զլանար: Արդէն այս շինութեան համար 100,000 դուրուշի չափ գրեթէ պատրաստ դրամ կար, 20,000 դուրուշի չափ Փափագեան Գէորգ Էֆէնտիին քով ազգային վաքըֆներէ գումարուած, 150 լիրա Մարկոսեան Գրիգոր Էֆէնտիին քով Ղալաթիոյ գետնին շինութեան համար բարերարներէ շնորհուած: Բայց Փանոսեան այս ալ արդէն իր ձեռքն անցնելով իր յիմար շռայլութեանց անդնդորովայն ովկիանոսին յատակն իջուցած է: Ասոնցմէ զատ Հիւանդանոցին մէկ խանութը կար որ լսածնուս նայելով ամիսը 150 կուրուշ կը բերէր. բայց քովի խանութներուն տիրոջը շատ հարկաւոր ըլլալով 500 ոսկի կուտար գնելու համար: Հոգաբարձութիւնն որոշեց որ այն խանութն ալ ծախուելով ստակը Ղալաթիոյ գետնին շինութեանը յատկանայ:

Կարճ խօսքով, Հոգաբարձութիւնը 2,000 ոսկիի միայն պէտք կ'ունենար այս շինութիւններն ու նորոգութիւններն ի գլուխ հանելու համար, որք տարին 100,000 դուրուշի հաստատ եկամուտ մը պիտի ապահովէին Հիւանդանոցին: Այս 2,000 ոսկին ալ արդէն հաւաքելու վստահ էր. որովհետեւ մէկ անգամի մը համար պիտի խնդրուէր, որովհետեւ ազգային սնտուկին բացը պիտի գոցուէր, որովհետեւ Հիւանդանոցին ու Պատրիարքարանին պարբերական նեղութեանց և ազգին սիրտը վշտացնող խեղ-

ծութեանց վերջ պիտի տրուէր, որովհետեւ մեծ նախատինք մը պիտի վերնար ազգին վրայէն, որովհետեւ այլ ևս չ'պիտի լսուէր թէ Հիւանդանոցի խըրճալիներն անօթի են, ուտելիք չ'ունին, զգեստ չ'ունին, ածուխ չունին, և Պատրիարքարանի գործակալներն ամսական չ'են կրնար առնուլ, հեռագիր մը զարնել տալու ծախքի կամ Պատրիարքը տեղ մ'երթալու համար կառքի ստակ չ'կայ: Մէկ խօսքով այս ամէն թշուառութիւններն ու նախատինքները միանգամ ընդ միշտ պիտի վերնային մանաւանդ եթէ տէրութեան շնորհած հացին և մսին աւելնալն ալ յաջողէր (ինչպէս որ յաջողեցաւ): Այլ այնուհետեւ ազգէն ստակ կամ օգնութիւն ուզելու, մուրացկանութիւն ընելու բնաւ պէտք չ'պիտի մնար: Մեծ և ծանր վէրք մը պիտի բուժուէր: Հայ հասարակութիւնն ամէն խեղճութեան նկարագրեր և զանգատներ լսելու չ'պիտի դատապարտուէր:

Հոգաբարձութիւնը արդէն հիմնական բարեկարգութեանց ձեռնարկած և Պ. Փանոսեանի ճոռոմբան գովեստներուն ալ արժանացած էր: Մեծ գործեր կատարելու միջոցներ հայթայթելու ետև էր:

Ծանր բայց ապահով քայլերով առաջ կ'երթար, և բաւականալ ճամբայառած պիտի ըլլար անշուշտմիջև յիմայ: Նայինք ինչ ըրաւ յանկարծ իրդէմն ելնելով ճամբան կտրող և իրեն տեղ անցնող Պ. Փանոսեան:

Բ.

ՀՈԳԱԲԱՐՃՈՒԹԵԱՆ

ՓԱՆՈՍԵԱՆԻ ՁԵՌՔՆ ԱՆՑՆԻԼԸ

Պ. Փանոսեան, և իր պանդուխտները, Տոր-
թոր Գալուստեանը, որք Հոգաբարձութեան անդամ
անուանուած էին, սկսան իրենց ընկերակցած ըն-
թացքին չհաւնել: Անոնց խոհեմութիւնը երկչոտու-
թիւն համարիլ և անոնց տնտեսութիւնը ճղհիմու-
թիւն: Այս նոր Տօն Քիշօթն ու իր հաւատարիմ ար-
բանեակն առաջ նետուելով ըսին, Դուք անդին կե-
ցէք և կուգեքնէ հսկեցէք. Հիւանդանոցին ներքին
և արտաքին տեսչութիւնը մեզի յանձնեցէք, նայեցէք
ինչպէս կըլլայ տնօրինութիւնը: Քանի մը հոգի մէկէն
հաստատութեան մը Հոգաբարձութիւն չեն կրնար
ընել: Պէտք է որ ամէն բան մէկ զլիսէ մ'ելնէ, ինչ-
պէս Աթենաս զինեալ ելաւ Արամազդայ զլիսէն: Տօն
-Քիշօթն Արամազդայ կերպարանք մտաւ և սկսաւ
անդուլ անդադար որոտալ Մանգու-մէի էջերէն.
այնպէս որ Ազգը բանի որ Ազգ և Հիւանդանոցն ալ

Հիւանդանոց եղած է, այսչափ շատախօսութեան
հեղեղի դեռ հանդիպած չէր:

Հոգաբարձութիւնը և Խառն ժողովը վարանեցաւ:
Զկրցան մէկէն ի մէկ Պ. Փանոսեանի խոստացած
հրաշքեաց հաւատալ: Միւս կողմանէ Հոգաբար-
ձութեան ծրագիրն ալ Պ. Փանոսեանի գործին չ'եկաւ:
Պ. Փանոսեան իր արբանեակն առաջ բռնլ կուգէր:
զՊալուստեանը ներքին տնօրէն ընել ասալու կը ջա-
նար 3,000 դրուշ վարձքով (որ կերակուրով և այլն)
(*): Ասոնք կը պնդէին թէ Հիւանդանոցին մէջ զատ
վարժարան մը պէտք է շինուի, թէ հասարակու-
թեան աչքին զարնելիք կիւրիւրքիւրիւ և շաղշաղալը
բաներ ընծրու է, թէ ազգն ռամիկ է և անանկ բանե-
րով կը բռնուի, թէ առաջ ասոնք ցցնելու է, ստակն
ինք իրմէ կուգայ: Հոգաբարձութիւնը Փանոսեանի
կարծածին չափ զԱզգը տգէտ չը կարծեց: Կիւրիւր-
քիւրով և շաղշաղալով ժամանակ մ'ապրիլ կարելի
էր, բայց Հիւանդանոցին վիճակն ապահովել անհը-
նար:

Ասկէ վէճը բացուեցաւ: Փանոսեան մէյ մը իր
հսկողականից նիւսներուն սկսածին պէս, ալ ճիլ կըր-
նար առնել իր առաջքը: Հոգաբարձութեան ծրագ-

(*) Ետքը պիտի տեսնուի որ մալը բանի ի եղաւ:

րին դէմ ամէն տեսակ հակառակութիւն հանեց , և ամէն տեսակ կիրառութիւններ ըրաւ ինքզինք պանծացնելու համար : Հոգաբարձութեան միւս անդամները զուր տեղը կը ջանային զՊ . Փանոսեան համոզել թէ այս նեղ ժամանակին մէջ Ազգին ստակներըն արդիւնաւորելու պէտք է ջանալ , թէ Հիւանդանոցն իր ներկայ դրութեան մէջ կրնար ըստ արժանոյն մատակարարել պատասպարեալները բարւոյք խնամելով և անոնց ամէն անմիջական պիտոյքը հոգալով , այսինքն օրն երկու անգամ կերակուր տալ , լաւ հագուեցնել , մաքուր պահել , հիւանդներուն աղէկ նայիլ և այլն և այլն . Պէտք եղածներն ալ ասոնք էին և եթէ ասոնք ըլլային , ազգը գոհ կըլլար : Զափազանց ծախքեր ընելու հարկ չկար :

Հոգաբարձութեան պարտքն էր մէկ կողմանէ Հիւանդանոցին աղէկ նայիլ , և միւս կողմանէ անոր վիճակն ապահովելու աշխատիլ : Մսկէ աւելի մեծ ծառայութիւն չէր կրնար ըլլալ : Երբոր ասոնք ըլլային Ազգին վստահութիւնն իրաւամբ կը զրաւէր : Այնուհետեւ ձեռնադրութեանց աճիլն ալ շատ հաւանական էր :

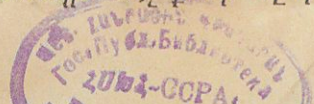
Այն ժամանակ նաև առաւել մեծ դիւրութեամբ ձեռք կրնար զարնուիլ վարժարանին կառուցման : Պէտք էր որ նախ կալուածները շինելու հոգ տարուէր , և Հիւանդանոցին վիճակը ապահովելէ ետև

վարժարանին շինութիւնը խիստ դիւրին կըլլայ .

Բայց Պ . Փանոսեան երբէք չուզեց համոզուիլ և Գալուստեանի հետ հրաժարական տուաւ : Այս հրաժարականին բուն պատճառը Գալուստեանի տնօրէնութեան չընդունուիլն էր : Ոչինչ կարծիք մը չէ մեր այս ըսածը , այլ Փանոսեանի առ Պատրիարքըն զրաժ հրաժարականին մէջ յայտնապէս կը զուրցէր այս պատճառը : Այս գիրը , որ Յունիս Ծի Մանգումէին մէջ հրատարակուած է , հիմա մեր աչքին առջև է :

Պ . Փանոսեան կըսէ որ իր նազի՛մ մեհնուրիյէրը անդամակցաց վրայ տեսած արգու ղէ դայրէթին համար ընդունել է , բայց ճանչցեր է որ իմաստուն միջոց մը ձեռք առնել պէտք է Հիւանդանոցին բարեկարգութեան համար , այն է , Տիրեքթօր մը անուանել : Եւ այս ալ բժշկութեան պաշտօնին հետ Էնիլիյէր ու շիագաքը ղէ սայ ու սասագաքը իլիէ աւմէյիէ մաշիւււլ պուրունան Տօքթօր Կարապէտ Էփենճի Գալուստեանին տրուիլն առաջարկել և ընդունուել է . բայց ետքը Բեռլինը Կուեֆիէ տեսեր է որ ոմանք չեն ուզեր ընդունիլ , և նոյն իսկ Տօքթօրին առաւել ընդարձակօրէն և համարձակ կերպիւ ըրած առաջարկութիւնն ալ մերժուել է :

Հետևաբար Պ . Փանոսեան ալ կը հրաժարի : Բայց աս նամակին մէջ քանի մը կէտեր կան որ

աչքէ փախցնելու չէ, ինչու որ Պ. Փանոսեանի ապագայ բնթացքին վրայ ուղիղ դատաստան մը բնելու կրնան ծառայել: Նախ Պ. Փանոսեան կը հրաւիրէր զՀոգաբարձութիւնը որ Փրկչի ներքին տնօրէնութիւնը Տօբժոր Գալուստեանին, արտաքին իրեն և զանձապետութիւնն ալ ուրիշի մը տայ և միայն ինք ձեռքէն եկած նպաստն բնելով, Փրկչի անուամբ մէկ փարայ մը պարտք չընդունիլը լրագրաց միջոցաւ ալ հրատարակէ: Երկրորդ ինքը Պատրիարքարանի և Հիւանդանոցի ծախքերը և պէտք եղած բարեկարգութիւնները երաշխաւորելէ զատ խօսք ալ կուտայ որ Պատրիարքարանի բոլոր արտագոյ կարգի ծախքերն ալ հոգայ, իրեն նախորդ Հոգաբարձութեան թողած պարտքերն ալ վճարէ, և Ազգին ու Փրկչի պատիւը տեղը բերէ: Երրորդ կը հաւանի որ Հոգաբարձութիւնը պատասխանատու մնայ և տնօրէնութիւնն ալ անոր պատասխանատուութեան ներքե գործէ: Պ. Փանոսեանէն համար պիտի պահանջենք այս խոստմանց և պարտականութեանց կատարման մասին:

Պ. Փանոսեան Հոգաբարձութենէն դուրս ելածին պէս՝ սկսաւ իր բոլոր գործութեամբ հասարակութեան առջև զայն վար զարնել և համարումը կոտրել: Իր կողմէն լեռներ ու հրաշալիքներ կը խոստանար. իսկ Հոգաբարձութեան վրայ ժողովուրդը կը գայ-

Թակղեցներ որ ստակ չիտայ (ծիշղ ինչպէս որ հիմա ալ կընէ), ըսելով թէ Հոգաբարձութիւնը բարեկարգութեան խօսք չիտար. գործը Աստուծոյ կը ձգէ. եթէ եկամուտն աւելնայ՝ բարեկարգութեան պիտի սկսի, եթէ ոչ՝ Հիւանդանոցի խղճալիներն անօթի պիտի մեռցնէ. իրեն պէս նուէր հաւաքելու խօսք չիտար, այլ պիտի սպասէ որ Ազգը ստակ տայ, (յայտնի ստուծիւն մը, վասն զի Հոգաբարձութիւնն արդէն նուէրներ հաւաքելու ձեռնարկած էր.) իրեն զլիւն վրայ պատասխանատու և հսկող ընդունիլ չուզեր, այլ հին սովորութեան համեմատ միանգամայն ինքը պատասխանատու և պատասխանատու պիտի ըլլայ, պարտք չձգելու խօսք չիտար, Պատրիարքարանին արտաքոյ կարգի ծախքերն ալ հոգալ յանձն չառներ, և այլն և այլն:

Իսկ ինքը Պ. Փանոսեան խօսք կուտար՝ հոգուով սրտով աշխատելու, Պատրիարքարանէն հինգ բարայ չուզելով (լսեցէք Հայեր, այս հինգ փարայ չուզողը այն Փանոսեանն է որ յետոյ «Այս իրիկուն կամ 20,000 դուրուշի գումար մը լրացնելով ինծի կը յանձնէք ըսաւ, կամ թէ ոչ՝ հրաժարական կուտամ» և առաւ բալեց). հինգ բարայի ալ պարտք չի ձրգելով ստակ ճարելու, Հիւանդանոցի խղճալիներն ըստ ամենայն մասին հոգալէ ետե՛ երկու հարիւր աշակերտաց ալ պէտք եղած ուսմունքն ու արհես-

տը սորվեցնելու, (այս այն Փանոսեանն է որ Հիւանդանոցի աշակերտաց երբէք նայած չէ և Փրկչի պատասխարելոց ալ իր նախորդ և հետևած Հոգաբարձութեան տնօրինածին չափ ալ խնամք տարած չէ). ամէն մէկ ըրածին պատասխան և հաշիւ տալու, (այս ան Փանոսեանն է որ հինգ ամիսէ ի վեր հաշիւ տուած չէ, և հաշիւ չտալու համար, ինչպէս որ իր արդի ընթացքէն կը տեսնանք, եթէ ձեռքէն գայ Ազգին մէջ խռովութիւն մ'ալ հանելու խիղճ չընէր). Հոգաբարձութիւնը հսկող ճանչելու, (այս այն Փանոսեանն է որ ետքը իրմէ զատ հսկող ընդունիլ չուզեց). ամէն գործի համար պատասխանատու պաշտօնեաներ հաստատելու և Հիւանդանոցը ժամացոյցի նման կանոնաւորելու, (այս այն Փանոսեանն է որ իր արբանեակներէն Հիւանդանոցին մէջ դաս մը պորտաբոյծ պաշտօնեաներ աւելցնելով, ոչ միայն ժամացոյցի պէս չկրցաւ կառավարել, այլ և յետինն չար քան զառաջինն ըրաւ). Փրկչի անուամբ եղած նոր պարտքերը վճարելու, (այս այն Փանոսեանն է որ ոչ միայն հին պարտքերը չվճարեց, այլ և մեծագումար նոր պարտքեր ալ ինք աւելցուց). Պատրիարքարանին արտաքոյ կարգի ծախքերը հոգալու, (այս այն Փանոսեանն է որ արտաքոյ կարգի ծախքերը չկրնալ վճարելէն զատ՝ Կաղանդին իրիկունն ալ Պատրիարքարանի պաշտօնեաներն ան-

վճար ետ դարձուց). իր յանձն առած պաշտօնն իբրև ծառայ և պատասխանատու գործակալ մը կատարելու, (այս այն Փանոսեանն է որ եթէ ձեռքէն գար Խառն ժողովն իրեն պիտի ծառայեցնէր, որպէս զի ինք հանգիստ պաշտօն վարէ): (1)

Փանոսեանի այս աստիճան գոռում գոչումները, մեծ մեծ խոստումները, ինքզինք մինչև երկինք բարձրացնելը, իրեն դէմ եղած ամենափոքր քննադատութիւն մըն ալ թշնամանալիք խօսքերով նախատելը, ուրիշները տղայի տեղ դնելով ինքզինքը մեծ մարդ մը, մեծ հանճար մը, Թերևս գաւթ ու հաւիյէրի տէր նոր Կատոն մը համարիլը, զոր ճանչնալով պէտք էր ամենքն ալ իր առջև ծունր դնէին, և ուրիշներու 25 տարուան մէջ չկրցած ըրածը իրեն 25 աւուր մէջ կատարած ըլլալու սնամառ պարծենկոտութիւնները առջի բերան բաւական մարդիկ խաբեցին: Ասոնցմով վերջապէս յաջողեցաւ ժողովրդեան մէջ զայնմակղութիւն յարուցանել, և Հոգաբարձութիւնը թուլցնել և վնասեցնել: Հոգաբարձութիւնը տեսնալով որ Պ. Փանոսեանի անդուլ և

(1) Պ. Փանոսեանի այս մեծամեծ խոստումները կրնան գտնուիլ Յունիս 21ի Մանգու մէին մէջ, ուր իրեն և նախորդ Հոգաբարձութեան ծրագիրներուն զուգակշիռն ըրած է:

անդադար յարձակմանց առջև դժուար պիտի ըլլայ իր պաշտօնը խաղաղ սրտով առաջ տանիլ, հրաժարական տուաւ :

Պ. Փանոսեան իր նպատակին հասաւ : Նախորդ Խառն ժողովը՝ փոխանակազդու դիրք մը պահելու, մեղկութեամբ խոնարհեցաւ Պ. Փանոսեանի առջև, և զանի իրեն օգնութեան կանչեց : Սահմանադրութեան սկզբունքին հակառակ նորանշան դիկդատորութիւն մը հնարեց : Պ. Փանոսեան այս անգամ Պատրիարքարանին ու Հիւանդանոցին մէջ ամենակարող կերպով ոտք կոխեց : Եւ իրաւունք ալ ունէր : Ինքը յաղթութիւնը տարաւ Խառն ժողովին վրայ : Բայց Խառն ժողովն ինչ իրաւամբ անհատի մը ձեռք այնչափ իշխանութիւն տուաւ : Ասիկայ բարոյական մեծ պատասխանատուութիւն մը կը ձգէ իր վրայ, ուրկէ դիւրաւ չկրնար ազատիլ, որուն հետեանքը իր յաջորդ Վարչութիւններն ու Ազգը կրելու դատաւարսրտուած են, և որուն վնասը՝ Հիւանդանոցի խղճալեաց հասաւ :

Ահաւասիկ Պ. Փանոսեանի յանձն առած պայմանները :

Ա. Հիւանդանոցի և Պատրիարքարանի մտից և ծախուց մատակարարութիւնն ընել՝ Պատրիարքարանէն աւելի բան մը չուզելով, այլ միայն կամաւոր ձեռնտուութեանց դիմելով :

Բ. Հիւանդանոցն ըստ ամենայնի հոգալ, գոյքերէն բան չ'պակսեցնել, այլ աւելցնել, և պաշտօնէ դադրելու ժամանակ զանոնք նորէն Ազգին թողուլ առանց փոխարինութիւն պահանջելու :

Գ. Հիւանդանոցին և դպրոցին մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հակառակ բան մը չընել :

Դ. Վարչութիւնը հսկող ըլլալով՝ այս պաշտօնին համար պատասխանատու Հոգաբարձութիւն և զանձապետ մը կաթգել :

Ե. Պ. Փանոսեան Թէպէտ իր պաշտօնին մէջ անկախ պիտի ըլլար, բայց իր խոստմանց հակառակ գործած ժամանակ Հոգաբարձութիւնն իրաւունք պիտի ունենար զինքը պաշտօնէ դադրեցնելու :

Զ. Հաւաքեալ նուէրները իր անձնական պատասխանատուութեան պիտի վերաբերէին. իսկ պարտուց կամ փոխառութեանց վճարումն ալ իր անձին և ոչ Հոգաբարձութեան կամ Ազգային սընտուկին . Ամեն երեք ամիսն անգամ մը ելումտից հաշիւը Հոգաբարձութեան պիտի տար հրատարակուելու համար :

Նայինք Պ. Փանոսեան ինչպէս կատարեց այս պայմանները. — իր մատակարարութեան նկարագիրը և անոր եզրակացութիւնը — որոյ պիտի անցնինք հիմայ, լիովին պիտի ցոյց տան ասի, և Թէ որ տակաւին կասկած մ'ալ կայ՝ պիտի փարատեն :

Փ.

Դ Ր ՈՒ Ա Փ

ՓԱՆՈՍԵԱՆԻ

ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Իջէք, Արարատայ Մուսաներ, Ձեր երկնասլաց ոգիքը թող հրճուին պահ մը երկրիս վրայ կատարուած ամենէն գերագոյն մեծագործութեան մը հանդիսադիր ըլլալու համար. դադրէ՛ ալ, Որբէ՛ս. Կերբերի ականջներն ամոքելէ, զի քոյ քնարին թերեւո՛ւս աւելի արժանի փառք մը կայ երգելու. ձեռք առ զըրիչդ, Վիրգիլ, դիւցազանց արժանի դէպք մը պիտի յաւիտենականացունես, և դու, Ռաֆայէլ, ինչո՛ւ այնքան շուտով գերեզման փութացիր, բու վրձինդ խիստ գեղեցիկ պիտի նկարէր Փանոսեանի մատակարարութեան նկարագիրը:

Ոհ, ձեռքս կը դողայ, խելքս կը դառնայ, այդ անհուն զաղափարը ըմբռնել չեմ կրնար, աչքերս կը մթագնին, անսահման մեծութիւն, անսահման փոքրութիւն, չնչին արարածներ, խնչպէս

բաղդատներ զմեզ այդ մարդկային ծննդեան հրաշալիք դիւցազնին Փանոսեանի հետ:

Փանոսեան Կեսարու կոխկռտած հողին ամենագեղ պտուղը, Հայոց նորելուկ դիւցազունը, օրուանս առիւծը, Էրճիաս լեռան մունետիկը, աւետեաց թերթիկը, և ցնորից շարայարութիւնը:

Մի կասկածիր, բարեմիտ Շանքո Բանասներ, ձեր տիրոջը մրոտած թղթերը բաւական դիմացկուն են, ընկուզի փեճեկէ եռայարկի մը առագաստներն եղած՝ զձեզ մինչև Եփեսոսէի երջանիկ ծովափը հասցունելու,

Բայց գիտէ՞ք մի. հոն յիմարանոց ալ կայ:

Ինչ՞ հիասքանչ տեսիլներ պիտի նկարուէին ձեր աչքերուն առջևը. պիտի տեսնէիք Եփեսոսէի հիւանդանոցի իւրաքանչիւր թաղերն ու բաժանմունքները Միացեալ Նահանգ մը դարձած, պիտի տեսնէիք գլխաւորիկայ և այդ Եփեսոսէի մէջ:

Ձեր սրտերը բերկրութենէ պիտի տրոփէին, այդ երջանիկ ժողովրդեան զահեղէցին հովանաւորութեանը տակ բարեբաստիկ կեանք մը վարելու երազներով:

Հոն ուր Փանոսեանի աչքը կը թափանցէ, հոն չկայ դժբաղդութիւն. ցաւը կը հալածի, վիշտը կանհետանայ. հոն չկայ քաղց, չկայ ծարաւ, չկայ ախտ. այլ կուշտ փոր մարդիկներ: Զի նա կը մխիթարէ աղ-

քատը , կ'կերակրէ քաղցեալը , կ'ազուցանէ մերկը , ջուր կուտայ ծարաւին , հիւանդները կ'բժշկէ , ամուրիին կիրքերը կ'յագեցունէ :

Ով հարստահարեալ մարդկութեան միակ ապաւէնը և բնութեան հազուագիւտ ծնունդը , ինչպէս կարելի է քուներբողդ գրել :

Ամբարիշտ մարդիկներ . ձեր քառասուն տարուան բռնաւորութիւնը մէկ վայրկենի մէջ երևան հանեց . ուր որ իւր ամենագոյն խնամքը կը տարածի , հոն կտարածի նաև բերկրութիւն , հեշտութիւն , գոհութիւն և այլն և այլն . ձեր երեսները սև ըլլան , թուք ու մուրով ծածկուիք որ կուգէք ուրանալ այն մարդկային սեռին անձնուրաց բարերարը՝ որուն երախտիքը վայելեցիք գիշեր ցերեկ : Ապերախտ Հայեր . ձեր արեան մէջ զարգացեր է այդ միւլութիւնը . վեց ամիս շարունակ տեսանք որ ձեր , աղքատ , հաշմանդամ , որբ , ամենքն ալ հաւասարութեան մէկ գծի վրայ այդ մեծագոր Տօն Քիշօթին շնորբները վայելեցին . և դու ով պատասպարանդ թշուառացելոց , ով մարդկային ցաւոց ասպնջական օժևանը . ինչ լուռ կեցեր ես . ինչ պիտի ըլլար արդեօք քու վիճակդ . ախ , արտասուեաց Նիակուարայ մը կը վազէ Փանոսեանի գրօշակին տակը ընծացող մարդկութեան բարեկամ աչքերէն . իմ ալ շրթունքս կը սառնին , անհայր տղեկները անհայր աղջկունքը , այն

անմխիթար այրիները , հի պիտի մեռնէին ցաւոց մէջ մերկութենէ անօթութենէ և տանջանքներէ . ու պատասպարանք , վայ ձեզ Հայեր , ընդարձակ դամբան մը պիտի ըլլար անշուշտ , որուն կախարիչէն պիտի խուսափէին յիմարներուն ուրուականները և Փանոսեանի խղճահար ոգւոյն հետ տխուր մահարձաններուն մէջ պիտի շրջէին , և բուերուն փորը մտած՝ այդ աղետից կենդանի և խօսուն վկաները պիտի ըլլային :

Բայց դուք հոս մտիկ ըրէք ով Փանոսեանի իրաւանցը կամաւոր պաշտպանները :

Երկինքը մթագնած էր — այսպէս խօսելու է որ հասկնար — և սաստիկ ձիւն մը կը տեղար , ստորին անկելանոցի պատուհաններուն մէկուն առջևը ինսնամեայ ծերուկ մը նստած էր :

Կենաց ձմեռան մէջ տեղն էր հասած նա և կը մօտենար այն վայրկեանը , ուր հիւսիսէն փչող սառուցեալ քամիներն զմարդ արմատազիրկ մայրի մը պէս կը տապաւնէ :

Միւնտյն տեղը կ'ըջագայէր զլուխը բաց երիտասարդ մ'ալ , որուն վտիտ ու դեղնած դէմքէն կը նշմարուէր թէ դեռ նոր ապաքինած էր : Երիտասարդը բանի մը օրէ ի վեր անկելանոց փոխադրեր էին , և ծերուկը որ անկելանոցի հին բնակիչներէն էր խեղճ երիտասարդին վրայ նայելով գութը շարժեցաւ ու ըսաւ . « Եկու տղաս նստէ անկողնոյդ մէջ

ու վերմակիդ տակ ծածկուէ , տակաւին առողջացած չես դու . կրակ չ'կայ որ տաքնաս քիչ մը , սա ապակիներն ալ տակաւին չնորոգեցին , Տէր Աստուած , ձիւնն ու հովը ներս կը լցուն . որդեակ , աւելի նոր վերարկու մը չ'կար որ կռնակդ անցունէին , գրեթէ բոլոր մարմինդ մերկ է » :

« 2է հայրիկ , չէ , կրկնեց երիտասարդը , մի ստիպեր զիս այդ զգուելի անկողնոյն մէջ մտնելու , անառականոցէն բերեր են այդ անկողինը , չեմ գիտեր թէ տէրը ինչ եղած է : Բայց սա ըսեմ թէ որդերը մէջը կ'վխտան և վերմակը ոչիլներու բոյն մը եղած է : »

« Ահ մարմնոյս վրայ ալ կան այդ զարշելի ճճիներէն . ո՞վ Աստուած իմ , այսքան դառն է եղեր պանդխտութեան հետ միացած աղքատութիւնը :

Ու խեղճ պատանին երեսները երկու ձեռքերուն մէջ պահելով գնաց անկիւն մը կծկտեցաւ ու կ'ողորար . ծերուկները իրարու մէջ համաձայնելով գորգի կտոր մը ձգեցին վրան : (Ակնարկ նոյ. 29 ի իրողութեան)

Ահաւասիկ Փանոսեանի խնամոց մեծութիւնը : Միջնադարէն հոս այս անցքը կանցնէր , անդին աղքատանոց և ծերանոցի մէջ սա խօսակցութիւնը կրէր :

Ուր՞ կը տանին այդ վրանին գոց պնակները կըսէր աղքատ մը . ո՞վ գիտէ ինչ համադամներ ծած-

կուած են այդ գրուաններուն տակ , և ո՞վ չգիտեր թէ Փանոսեանի սիրելի բերաններուն ճաշակելիք պիտի ըլլան , ահաւասիկ չորրորդ մ'ալ , ասիկայ կաթնապուր ըլլալու է , և . . . ինչ շատ սիրելի կերակուրն է :

Ահաւասիկ հինգերորդ աման մ'ալ , այդ կերևի թէ քաղցրեղէն մ'է և Հիւանդանոցի հոգերով տազնապող փորիկները պիտի պարարէ :

Իսկ մեր ցամաք հացիկը մոռցան այսօր , կրկնեց անդիլէն ծերուկ մը , որ զլուխը բարձին դրած վերմակին տակ ծածկուէր կ'սպասէր . ո՞հ գոնէ բերէին այդ ոգեպահիկնիս և ջրի մէջ թափելով պատառ մը ուտէի և պարապ ստամոքսս քիչ մը մխիթարէի : (Ակնարկ նոյ. 6, 29 եւ դեկտ , 5 ու 10 ի իրողութեան) : Այսպէս կը սնանէին Փանոսեանի օրով պատսպարեալները : Այս խօսքերը անցած միջոցին Հիւանդանոցի պաշտօնէից մէջ սարսափելի կռիւմ փրթեր էր :

« Քու ըրածդ կանոնաց հակառակ է , Պարոն , կըսէր սրճարարը .

— Ո՛հ , դու ինչ կը խառնուիս ինձի , ես առանձին կերակուր կուտեմ , ընկերով կուտեմ , ծոմ կը կենամ , աղէկ կ'սնանիմ , քեզի ինչ , կ'պատասխանէր Եփրեմ աղան :

— Այո , ինձի անոր համար կը վերաբերի որ հոս կեցողներուն ամենն ալ մարդ են , անոնք ալ բերնի

համուռնին, անոնք ալ պաշտօնեայ են դու ալ, ինչ որ մենք ուտենք՝ դու ալ ան կեր . ինչ որ դու ուտեանէ մենք ալ ան պիտի ուտենք . անանկ սենեակին դուռը գոցել ներսը նստել և պատուական քիւլպասոր վրայէն գաւաթ մը երկուք զինի , խմորեղէն , ընդեղէն , մրգեղէն , ըլլալու բան չէ . սա սենեակիդ դուռը բաց, տեսնենք ինչ ունիս սեղանիդ վրայ, մենք ալ մէյմկ պատառ առնենք , 15 օր է պատուաբեայներուն հետ նօհուտ և ֆասուլեա ուտելով զըլուխնիս ուռեցաւ . հապա ան խեղճ հիւանդներն ինչ ընեն որ մեզի չափ ալ չեն սնանիր :

Կեցցէ՛ Փանոսեան ու Մանգումէի մէջ ծանուցում մ'ալ ընէ որ որքան պորտաբոյժ մարդ կայ նէ Հիւանդանոցը երթան պաշտօնեայ ըլլան, ու մենք ատեղ բերաննիս հովին բանանք , անդին ալ պատըսպարեալները Թող սպասեն որ հաց տան իրենց և անօթութենէ հաւկուր Թող ըլլան :

— Հիմա բերանդ կը պատռեմ, գիտես, որոտաց Եփրեմ աղան բարկութենէն կրակ կտրած , դու ո՞վ ես որ Փանոսեանին բան կըսես , քիթիդ բերնիդ անանկ ապտակ մը կուտամ հիմա որ աչքերդ կը վազեն , լիբր :

— Ինձ նայէ, քու սպառնալիքներդ զիս չեն վախցուներ, Պարոն , կ'պատասխանէ սրճարարը , խելքդ տուն կանչէ , և աչքդ ալ չորս բաց որ տես-

նես Թէ քեզնէ վախցողի մը կերպարանքը ունիմ : Ինչպէս Զէրչիեան Համբարձումն ալ աղէկ ընկեր գտար քեզի , զբօսանքներդ երթալով կ'աւելնան , ժամը 12 ին կելող հիւանդները ետ դարձուր որ զիշերները ատեն ունենաս Սամաթիայի փողոցները ժուռ գալու . բերանս բանալ մի տար, քու զլխուդ փորձանք կը բերեմ և ուսկէ գալը դու ալ չես իմանար :

— Ինչ՞ է զլխուս բերելիք փորձանքդ նայիմ, կըրկնեց Եփրեմ աղան որ երթալով բոքբոքեր էր , ըսէ նայիմ , շո՛ւն . . . և հայիտյանքներու հեղեղ մը ըսկաւ երկու կողմէն տեղալ , անոր յաջորդեցին որոտացող ձայներ և պաշտօնեից մէջ մեծ ու պզտիկ ձայներու անճոռնի հականերդաշնակումիւն մը կը զոռար , և սրճարար Կարապետը , Եփրեմ աղան ու պահնորդ Կարապետը սրճանոցին մէջ ելեւեջներ ընելով իրարու վրայ կ'ծաւալէին :

Այս կռիւին արդիւնքը ուրիշ բան չեղաւ, բայց եթէ պատուէր մը Ընդհ. Տնօրէնին կողմէն որ ամէն պաշտօնեայ միւնոյն և մէկ տեսակ կերակուր ուտեն :

(Ակնարկ նոյ. 16 ի, 29 ի և դեկտ. 10 և 25 ի իրողութեանց) :

Ահաւասիկ Փանոսեանի ընտրած պաշտօնեից վարքը

Անցնինք Մօմարանի յարկը : Փանոսեան « Հիւանդանոցը նորոգութիւններու կարօտ էր , ըսաւ նէ սուտ չըսաւ . այս յարկը պիտի պարունակէր Տօթօրին բնակարան , Տօթօրին հանգստարան , Տօթօրին ննջարան , ընդունարան , խօսարան , լսարան , հանդիսարան , ժողովարան , արան , մառան , դարան եւայլն : Այս յարկին մէջ նորոգութիւններ եղան , Աստուծոյ համար ըսելու է : Այս շէնքին առաստաղները , առաղձները տեղ տեղ ներկուեցան , պատուհանին դրսի կողմերը փեղկեր շինուեցան որ ծակերէն հով չ'բանի :

Մենեակներէն մէկուն գետինը գեղեցիկ գորգ մը դրուեցաւ , տակը խոտով շիտկուեցաւ , մէկ վառարան դրուեցաւ , և երկուք ու կէս արշըն լայն ու չորս արշըն երկայնութեան վրայ ընդարձակ քառեօլա մը դրուեցաւ :

Ասոնց ամէնը Փանոսեան հոգաց ազգին ծախսովը և 15000 ղուրուշի գումար մը հատցունելով : Մօմարանին մէջ 170 օխայի մեղրամոմ կար՝ ծախեց , 14000 ղուրուշի բռնել տուաւ , և ըրած այս նորոգութիւնները մէկ հաշուով մը 1000 ղուրուշի իջաւ . ինչ խմաստուն տնտեսութիւն :

(Ակնարկ նոյ . 6ի և յունվար 31 ի իրողութեանց) :

Ահաւասիկ Փանոսեանի կարևոր նորոգութիւն ըսածները :

Տեսարանը հիմա արհեստարանին առջէն է :

Տեսուչը և Գալստեան իրարու կը հանդիպին . Տօթօրը չը գիտցուիր թէ ինչու բարկացեր էր . արդեօք տեսուչը օրական 15 ղուրուշ ձիւ վարձք տալ չէր ուզէր իրեն՝ անոր համար . արդեօք իրեն անհաճոյ պարտատէրներ իրմէ ստակ պահանջելնոն համար , կամ թէ Հիւանդանոց ղրկած անպիտան և անվարձ պաշտօնեաները տեսուչը ընդունել չուզելնոն համար . Գուցէ կոտրած չուքալիի մը 17 կտորներէն մէկը պակաս ըլլալնոն համար , որովհետեւ այն օրը կոտրած չուքալին իրարու քով բերելով կուզէր քրննել թէ իրձք կոտրած էր (որովհետեւ Ամերիկայ ասանկ երկար բարակ բնութիւններ կընեն կըսէր) . տեսէք խնայագէտ մարդը , Փանոսեանին ըսածին չափ կայ եղեր . վերջապէս սա կամ նա պատճառներով Տօթօրին Ամերիկացիի արիւնը զլուխը ելեր էր , և կը բարբանջէր . « Հայեր , դուք վատ էք . ձեզի համար պատիւ բառը նշանակութիւն չունի . դուք Անատուլի ուէնչպէրներուն հաւասար պատու տէր էք : Մինակ մնացի ես , աւաղ ինձ , մինակ մնացի Ռօպէնսօնի մը պէս այս վայրենի ու իւր մարդերովը ամայացեալ երկրին մէջ : Տաճկաստանի ժողովուրդները կախաղանի արժանի մարդիկ են , և աղուները կընտելով . այս անարժան ազգին՝ այս խաժամութիւն բարեկարգութիւն չվայ-

լեր. ձեր խմորները գէշ են. ստախօս և եղեռնագործ մարդիկ էք դուք. Ամերիկայի սև գերիներուն պէս աշխատցունելու է գձեզ, և փղի ջիւերով ձեր կողերը ջարդ ու բուրդ ընելու է:

Պէտք է երբեմն (պաշտօնէից կըսէ) մատնութիւններ ընէք. ինչ որ հարցունեմ նոյնը կը պատասխանէք. ձեր Պատրիարքն ալ ձեր էֆէնտիներն ալ ասանկ են. իմ հայրս ալ մայրս ալ ասանկ էին. վայրագներ, լեռնցիներ. բարեբաղդաբար ես ձեզնէ չեմ, ես Ամերիկացի եմ. որո՞ւ մարէն կանցնէր որ պիտի գայի ձեզի կարօտ ըլլայի. չքաւորութիւնը տեսնար դուն, մարդը կհարկադրէ խղճահար երեւալու, հմուտ երկնալու, անոր ասոր կարծեացը յարմարելու, մութին լոյս բտելու, և Քալեօննի Քուլլուդիէն Եէտիգուլէ չուելու: Կարելի է ձեր անպիտան ազգը ինձ նման ւարժանաւոր մարդու մը երեսը չպիտի նայէր, չպիտի ուզեր զիս ճանչնալ, պահել. բայց տեսնք մտերիմս՝ Փանոսեանը, անոր միջնորդութեանը պարտաւոր եմ համբաւիս յառաջադիմութիւնը, մեզի պէս մէկ մարդ մ'ալ գտնուէր նէ՝ ազգը չ'կնջ, ազգը նորէն պիտի ձուլէինք մենք:

Բայց յարատուութիւն կայ մեր քով, և օր մը չէ՛նէ օր մը գձեզ մարդ կընենք:

(Ակնարկ նոյ. 29 ի և դէկտ. 25 ի անցքին:)

Անաւասիկ Փանոսեանի առաջարկած մարդուն առաքինութեան սահմանը ըսածէն աւելի կայ եղեր,

Բայց Ասիոյ մէջէն ելած եանսիին բարբառջանքը թողունք եւ մտիկ ընենք Թէ Սամաթիայէն եկած երկու այցելու տիկնայք ինչ կ'խօսին:

Առաջինը. փիւֆ, ինչ գէշ հոտ է.

Մարդու սիրտը կը խառնուի, Թաշկինակը քիթիդ տար. չէնէ աս անտանելի հոտին մէջ մարդ կը մեռնի:

Երկրորդը. Հիմա խելքս կը թոցունեմ, նայէ, սա խեղճ տղան նայէ (Սափրիչ Սարգիսին տղան է այդ). ոջիլները մարմինը ծածկեր են, վնիս մարիկ, այնքան ալ վրան քերեր է որ մարմինը ճղակտոր է եղեր:

Ահ, չկենանք հոս քոյր իմ, դուրս ելնենք ասկէ, և որովհետեւ եկեր ենք՝ աղէկ մը աչքէ անցունենք սա Հիւանդանոցի մարդերը. կանանց կողմը երթանք և տեսնենք Թէ այն տեղի մաքրութիւնն ալ այս տեղի պէս է:

Այո, կը պատասխանէ երկրորդը, ահա սա երկրորդ դուռը կանանց յատկացեալ խուցի մը դուռն է, շիտակ հոն երթանք ու նայինք հոն ո՞վ կայ:

Դուռը կ'բանան և ներսէն դուրս բուրդ անտանելի զարշահոտութիւնը կստիպէ զիրենք ետ քաշուիլ, բայց մէկը կը վազէ պատուհանը կը բանայ և

ապականեալ օյր քիչ մը կը մաքրուի, հիմա կարգը կուզայ այդ սենեակը պառկող ծեր կնոջը հետ խօսելու ,

Մարիկ անունդ ինչ է :

Մարիանէ կը պատասխանէ պառկիկը :

Բայց մարիկ , ինչո՞ւ զքեզ այդ վիճակը ձգեր են , բովո՞ղ մարդ չգար , անկողինդ շտկող չկայ : Զէ աղջիկս , կը կրկնէ պառաւը , ամենուն հոգը հատեր է որ ինծի պէս պառկիկի մը երեսը պիտի նային , չէ որդի չէ . մարմնով ալ անկար չըլլայի՝ հոգս չէր . տեղէս չեմ կրնար շարժիլ , մէկը պէտք է որ օգնէ , զիտեմ ձանձրութիւն կըլլամ ուրիշներուն , օրերս հատեր են , բայց Էհ ինչ ընելու է , ես ալ ազգին զաւակներ տուի , ազգն ինծի պէս դժբաղդ մը կրնայ պահպանել եւ այդ կամքն ալ ունի , իմ հայ զաւկըներուս սրտին մէջ զուժ ալ կայ :

Բայց նիս ինչ զիտէ ազգը թէ այսպիսի դժնդակ վայրկեաններ կանցունէ տառապեալը այսպիսի խշտիկներու մէջ :

Այցելու կանանց աչքէն արցունք կը վազէր. խեղճ պառկիկը ումայ մը ջուր ուզեց տիկիններէն զանոնք օրհնելով , և տիկիններէն մէկը ցաւագին դիմօք դարձաւ ըսաւ ընկերին . կուզե՞ս տեսնել մեր սեռին ալ Յօք երանելին , ու վերմակը վեր առաւ :

Սոսկալի տեսարան , կղկղանքը և խարաններէն

վազած շարաւը իրար խառնուած զգուելի սաւան մը դարձուցեր էին խեղճ պառկիկին տակ :

Եւ արդարեւ ընդ խնամակալութեամբ 18 տարեկան մանկամարդ օրիորդի մը , որ աւելի բնութեան ձայնին լսելու տարիքին մէջն է , պատսպարեալ կանայք աւելի երջանիկ կեանք մը չէին կրնար վարել : (Ակնարկ դեկտ . 3ի իրողութեանց) :

Սհաւասիկ Փանոսեանի տեսչութեան տակ Հիւանդանոցի բարեկարգութեան և մաքրութեան աստիճանը :

Անցնինք ասկէ ալ ու տեսնենք թէ ինչ կը խորհի Ընդհ . Տնօրէնը իրեններուն հետ լամ լուացքի ամենակարևոր գործին վրայօք :

Տնօրէնը կըսէ . «Թող երթայ Ժուրնալնի Գրիգորը փայտ գնէ և ամէն պատրաստութիւն ըլլայ լամերը լուալու համար ,

— Բայց այս ատեն փայտը ինչպէս ծախու պիտի առնուի և հոս կըրուի , կըսէ ուրիշ մը , ատենը ուշ և մինչև որ փայտերը գան՝ բանը բանէն կանցնի առտու կըլլայ : — Բայց մեր պակասն ալ միայն այդ չէ , կըսէ կնիկներէն մէկը , օճառ չունինք : — Ուրեմն ինչ ընելու է . բայց վաղը քննիչ պիտի գայ Պատրիարքարանէն , ատանկ խայտառակութիւն չըլլար . զիտէք մեր մինչև հիմա կլեցուցածները մեզի կըմնան , ու յետոյ կրնաք երևակայել թէ մեր գործին մեքենան

ինչպէս տակն ու վրայ կըլլայ:—Ուրեմն ըսէ, ինչպէս ընելու է, կը կրկնեն միաբերան. Թող մնան պատրաստ պարեալք այն վիճակին մէջ ուր կը գտնուին. եթէ դիտողութիւն ընող մը ըլլայ՝ կ'ըսենք թէ քանի օր է օդը ցուրտ և խիստ աւեր ըլլալովը խոհեմութիւն չըսեպեցինք հիւանդները հանուեցունել կամ գիրենք նեղել:—Բայց ո՞վ պիտի երթայ բովերնին և ուշադրութեամբ դիտէ, կրկնեց անդիէն խելացի աղբար մը. քննիչ, այցելու, մենք շատ տեսանք ինչուան հիմա. անոնք կուգան սովորաբար հիւանդ և պատրաստ պարեալներու կարգին մէջ կը պտըտին, և վեր ի վերոյ քննութիւն մը ընելով՝ « շնորհակալ ենք շատ աղէկ կը նայիք կօր » ըսելով՝ կանցնին կերման:

— Շիտակը աղէկ կըխորհիս, ըսաւ նորէն Տօթթօրը. ծօ, կանչեցէք սա սպասաւորները և ըսէք որ լուացարարք պատրաստուին:

Ժամը գիշերուան մէկն էր, սպասաւորները կարգաւ շարուեցան իրենց երամապետին բոլորտիքը, որն որ քանի մը խօսքով նախ իրենց հասկըցուց թ առաւօտուն արևը ծագելուն պէս զատ զատ պատրաստ պարեալներուն քովը հանդիպին և ամենուն ալ ապսպրեն որ՝ իրենց «գոհ էք» հարցուած ատեն, «այո՛ գոհ ենք Աստուած երկար օրեր տայ Կարապետ աղային, մեզ աղէկ կընայիկոր. կերածնիս, խմածնիս, պառկածնիս, նստածնիս, ամենուն ալ ըսելիք չի

կայ. Աստուած օրհնէ Տօթթօրն ալ որ պահապան հրեշտակի մը պէս վրանիս կը հսկէ:»

Այս պատուէրը տրուելէն ետքը հրամայուեցաւ որ լուացարարները իբր 10—15 հոգի լաճերը լըւալ սկսին:

Բայց լաճ լուալու համար պէտք էր ջուր եռացունել և ջուր եռացունելու համար պէտք էր կրակ վառել և կրակ վառելու համար պէտք էր փայտ ունենալ, փայտ չկար, ատենը ուշ էր. Գալստեան ճակատը շփեց, ինչպէս Ռօպէնսօն ալ այսպիսի դժուար պարագաներու մէջ կընէր. մօրուքը քերեց. շատ մտատանջութեան մէջ էր. բայց մէկէն ի մէկ կանչեց ուրախութեան վեր ցամքելով. գտայ, գտայ, ատոր ալ հնարքը գտայ. կեցէք նայիմ, ո՞վ կայ հոտ, վագեցէք Կարապետ, Գասպար, Համբարիկ, Բառնիկ, նոր դպրոցին քովը սիւներ կան, բալասներ կան, եօլամաներ կան, մէյմէկ հատ շալկեցէք լուացարան տարէք. և իրաւամբ Տ վայրկեանի մէջ առաջ տախտակ կայլն ինչ որ կար՝ բոլորն ալ լըւացարան կրուեցան: Լուացարարները թւերնին սօժտեցին և սկսան մեքենաբար լաճ լուալ. — հասկըցի լաճերը թրջել: — Եւ որքան մաքրութիւն պիտի առնէին այդ լաճերը որոնք Տ ամիսէ ի վեր երբորդ անգամն էր որ ջրի երես կը տեսնէին. ինչ և իցէ Տ ժամու մէջ լաճերը փառաւորապէս լուաց-

ւեցան. բայց հիմա կրմնար անոնք չորցունելու գործը որ առաջինէն աւելի դժուար էր. վասն զի գիշեր էր, արեւ չկար որ դուրսը փռէին և չորնար. վաղը առաւօտ ամէն բան պիտի յայտնուէր :

Ատ ալ մտածելու բնէն ըսաւ, օրիորդ մը. Թող սախաֆէսը բաղնիքին սօուխլուխը տանինք ու մանկալ մը դնենք և լաթերը մէկիկ մէկիկ չորցունենք : հնարագէտ օրիորդին խօսքը ծափահարուեցաւ և բաղնիքին սօուխլուխը 60 օխայ ածուխ վառուելով, լաթերը չորնալ սկսան. ինչ եղաւ նէ Զանիկ անունով աղջկան և շորապահ Գայիանէին եղաւ, վասն զի քիչ մնաց որ ածուխին հոտէն խղղուէին: Բարեբաղդաբար մէկ երկու շաբաթ անկողնոյ ծառայելով մեռնելէ ազատեցան :

Ամէն բան կազմ և պատրաստ էր այդ գիշերուընէ, և երբ յաջորդ օրուան առտուն Արզումանեան Ստեփան և Ալեանաքեան Խաչիկ Էֆէնտիները Խառըն ժողովոյ կողմէն իբրեւ քննիչ Հիւանդանոց գացին, տեսան որ մաքրութիւնը իրենց երեսն ի վեր կը ծիծաղէր, լաթերը ձիւնեղէն սպիտակութեամբ կը փայլէին. և ամեն կողմէն խուրձի հոտ կը բուրէր: (Ակնարկ գեկտեմբեր 2ի իրողութեանց) :

Տեսէք Փանոսեանի ներկայացուցիչներուն հարպիկութիւնը :

Բայց հիւանդարանի մէջ պատահածներն ալ ոչինչ

նուազ կարեւոր բաներ էին. գաղղիական ախտէն ծանրապէս հիւանդացած երիտասարդ մը կար, խեղճին կոկորդը այնչափ ուռեցեր էր որ շունչը սկսեր էր սպառիլ. ուստի պէտք եղաւ որկորը ծակել, բայց գիշեր ըլլալուն և գործիքն ալ Տօքթօրն Ամերիկա մոռցած ըլլալուն համար ծակին մէջ սագի փետուր մը դրուեցաւ. յետոյ փետուրին խողովակը նեղ գալուն համար պէտք կըլլար ուրիշ բան մը. հիմա ինչ ընելու էր. բան չէր ազատեր այդ հնարագէտ մարդուն ձեռքէն. գնաց նառկիլէի ժանգոտ տէվէ պօյնի մը գտաւ և սագի փետուրին տեղ երիտասարդին կոկորդը կոխեց զայն :

Սագի փետուր, տէվէ պօյնի, որքան իրարու մօտ բաներ են շիտակը. մէկը չկանք քովը որ ըսէր Թէ, հէյ, ինձի նայէ մանրդ, այս հիւանդին կոկորդը նառկիլէ չէ, Փանոսեանի կոկորդը հիչ, որ կռնը կռնը բանի :

Բայց տէվէ պօյնին որկորը խօթուած ատեն երիտասարդին դէմքը սոսկալի կերպով այլակերպեցաւ, հետեւեալ օրը քանի մը հարիւր դուրուշ կուտայ Տօքթօրը և գործիք կը շտկէ. Հիւանդանոցի փարայով. բայց գործիքն ալ օգուտ մը չ'ըներ և երիտասարդը կը մեռնի :

Թերեւս այդ երիտասարդն ըլլայ հոգեւորականներէն կերուողը, որովհետեւ յօշոտման պատճառաւ, մէկուն

աղիքը՝ միւսին լերդը՝ մէկուն ստամոքսը՝ միւսին չեմ
զիտեր ինչը կը կտրուին և Հոգեփոխութեան պարա-
զայ մը կը կատարուի . մէկուն գերեզման մկանց ա-
ղիքները կըլլան . միւսը որդերուն կեր կ'ըլլայ կամ
մըջնոց համբարներուն մէջ կը շտեմարանուի :

Քանի մը Կեսարացի ներկարարներ որբոն շէնք կը
ներկէին, գայթակղելով՝ կուգեն Տօքթօրը վրձինի կօ-
ծերով դրօշմել, բայց այս յեղափոխութեան առաջքը
կառնուի շնորհիւ Պ. Աճեմեանի: Առ մկներուն ու-
րիշ կերակուր մ'ալ, Յարութիւն Տօնիկ խելագարը:
Այս մարդը առողջ և յաղթանդամ մարդ մէր, ինչ-
պէս եղեր է որ 68 յունվար 2ի օրագրութիւնը յան-
կարժ գինքը մեռած կ'ցուցնէ . պատճառը շատ բնա-
կան է և խնդիրը պարզ . յիմարապահ Պաղտասարը
շաքաթն անգամ մը կանանոց երթալու արտօնու-
թիւնը ստացած էր (մեղքը այդ արտօնութիւնը տը-
ւողին վիզը). կանանոցի դռներուն վրայէն փակա-
ղակները վերցան. (Ամերիկացիներուն առաջին դը-
րութիւնն է ազատ ըլլալ). տեսուչը ժամը 12 1/2 ին
այդ հոգէն ալ ազատած էր, սակայն յիմարապահ
Պաղտասարը յունվարի 1ի գիշերը գինով էր, և ու-
րովնետե տարեգլուխ էր, յիմարապետ Պաղտասարը
կուգեր կանանոց երթալ և այդ տռութիւնը իւր նշանա-
ծին ձեռքն համբուրել և ապագայ երջանկութեանց
վրայ խօսակցիլ: Բայց Յարութիւն Տօնիկ խելագա-

րին անհանդարտութիւնը բռներ էր և չէր ուզեր
երթալ անկողինը պառկիլ . յիմարապահին սպառ-
նալիքը օգուտ չ'ըրին. բայց նշանածին սէրը կա-
նանոց կ'հրաւիրէր զյիմարապետը, որուն մատը
դիպուածաւ Տօնիկի ակուններուն հանդիպեցաւ քիչ
մը ատեն, մինչև որ պապա Պաղտասար բիրը ձեռք
առաւ և Տօնիկի զխուն այնքան իջեցուց որ ողոր-
մելի խելագարին արիւնը ուղեղին մէջ վազելով՝ այդ
սոսկալի հարուածներուն տակ հոգին փչեց:

Այս դէպքը արգելք չեղաւ որ յիմարապետ Պաղ-
տասար իւր սիրունոյն այցելութիւն տայ . բայց
երկրորդ օրն ալ Յարութիւն Տօնիկի դիակը մեռե-
լատունը այցելու կ'ըլլար:

(Ակնարկ յունվար 11 և 31ի իրողութիւններուն)
Տեսէր Հայեր Փանոսեանի անձնութիւնը և հի-
ւանդանոցի վրայ տարած խնամքը ուր կ'հասնի:

Մինչդեռ Հիւանդարանի հոգեւորան և յիմարա-
նոցի մէջ այս աղետալի դէպքերը կ'պատահէին, ան-
դին որոշեալ յարկի մը տակ բարեկենդանական
նշանաւոր ֆէսթիվալներ կ'կատարուէին, քիթիսէի
սօսաւներ տեղի կ'ունենային, եռֆիլաներովու խա-
տայիֆներով սուֆռաներ կը տրուէին, կաքաներ
պարահանդէսներ կը բացուէին և հէլլայ սէօֆ-
պէթիով զանազան քաղցր խօսակցութիւններ կանց-
նէին:

Սուս, դուռը կը զարնուի, հով է արգեօք այս ատեն եկեր զիս կըկանչէ. կեցի կեցի սա դրանը ետին պահուըտէ քիչ մը, ես դուռը բանամ, — Ինչ՞ կայ, ինչ կուզէք:— Մարդ մը դռնէն դուրս ելածին պէս Մողեսի նման կը սահի, մծուծեան մէջ աներևոյթ կըլլայ. այն ալ՝ ես եմ, այո՛, այո՛, ո՛չ, ո՛չ ան, հեշտանեմ սանդուղ, զքեզ մինչև վերջը պիտի յիշեմ. այն զիշերը Հ. . . Ն. չ'զարնէ, բայց. . . զընա զնա, վաղը առնուի կ'խօսինք ատոր համար, և դէմքը գունամափ կտեսնեմ, ձայնը ինչո՞ւ մարեր է:

Որքան երջանիկ էի Փանոսեանի Տեսչութեան օրովը. կեր արբ, մտիր ելիր, և ուրախ լեր. (պաշտօնեայ մը այսպէս կերազէր Փանոսեան Հիւանդանոցէն փախչելէն ետքը):

Կըթողունք Հիւանդանոցին այգին, որուն 20000 որթերը սօսպաներուն և խոհանոցին գեհներին մատնուեցան նոյ. 7ին, որովհետեւ Փանոսեան հասարակաց պարտէզ պիտի շինէր հոն և Լօստրայէն այգեւունքը պիտի գային:

Կըթողունք յուլիս ամսոյ միջոցները որբ աղջկանց բերանը բողբոջականաց աշխարհաբառ անհամ երգեր դրուելու անպատեհութիւնը:

Կըթողունք Տօթթորի սեղանին վրայ որսեղէն կերակուրներ գտնուելու համար Տնօրէնին կողմէն

առ դեղագործն տրուած արտօնութիւնը որ որսի կ'երթայ, հետեաբար պէտք եղած ատենները դեղարանը չգտնուիր դեղ պատրաստելու համար: (դեկտ. 25).

Կըթողունք այս պատճառաւ նոյ. 10 ին քանի մը հիւանդաց որոշեալ ժամերու մէջ դեղ չտրուելէն ծագած վնասները և գէշ սպասարկութեան գէշ հետեւանքները:

Կըթողունք փոխադրութեան համար ծախու առնուած կառքը որ 1,600 դրուշի եղած է և օգուտ մը չունի և անգործածելի կըլմայ, և ամէն շաբաթ վրան 100—150 դրուշ ծախք ունի: Ատոր պէս եղած է նաև 1780 դրուշի ծախու առնուած արհեստարանի ջրհանն ալ:

Կըթողունք մօմարանի մէջ բազմածախ գումարներով շինուած մարմարէ թէզկեհները, կաթսաները, օճախները, որոնք Փանոսեանի հրամանաւ քանդուած են:

Չանց կընենք հիւանդաց խմած լեղի ջրին և Հիւանդարանին կոտրած ապակիներուն մինչեւ ետքը այնպէս մնալուն վրայ խօսիլը:

Կըթողունք կենդանիներուն անօթի մնալը և 13 ոսկիի առնուած Փանոսեանի ձին անօթութենէն աստեղաբաշխական դիտակ մը դարձած, յետոյ 500 դրուշի ծախուելուն վրայ խօսիլը: (նոյ. 14).

Կըթողունք Տօթոր Գալուստեանի ծոցը բաւական ստակ գտնուած ատեն խառվէները առանց շաքարի տրուելու փոքրիկ անկարգութիւնը, և մանր ծախուց համար ստակ տալէ դադրելով զանազան անկարգութեանց տեղի տալուն մեծ անկարգութիւնը . (նոյ. 29 ին) :

Կըթողունք զմորական մոլութեան պատճառաւ Փանոսեանի պաշտպանած մէկ մարդուն արտաքսելիլը . (դեկտ. 25) :

Կըթողունք նոյ. ամսուն վերջին զիշերուան ընդհանուր մութը՝ որ հետեւեալ առտուն միայն արևի լոյսով կը փարատի :

Կըթողունք քիւրտ բանուորներուն լացը, որոնց վարձքը տալ չուզեր Գալուստեան և երկու ամիս կը տանի կը բերէ մինչև որ խեղճները ձայներնին կը բարձրացունեն և Տօթօրի հրամանաւ յիմարտպահ Պաղտատարի շահագին զաւազանը ասոնց կոնքիին վրայ կեղնէ կիչնէ ու քիւրտերը յուսահատած կը փախչին և մինչև հիմա առնելիքնին չեն ընդունիր : — Ամերիկայ ալ ասանկ կընեն Տօթօր :

Ինչ՞ ըսելու է Տօթօրին՝ երբ Խօրասանճի Համբարձում անուն անձը՝ Տատեան Ներսէս Էփէնտիին և Թ. Գիսակ պէյին զանգատելուն համար Թէ իրենց ցամաք հաց կուտան և Տօթօր Գալուստեան առտու իրիկուն իրեքական տեսակ կերակուր կու-

տէ » երկրորդ օրը ճամբուելու համար մունետիկ կանչել կուտայ Տօթօրը ամէն յարկերուն մէջ և ծի ծաղելի մականուններով խեղճը նշաւակել կուտայ ի պատիժ իւր զանգատելուն (Ամերիկայ ալ ասանկ կընեն) :

Բայց հոս կը դադրինք Փանոսեանի օրովը պատահած զայնակղելի դեպքերը նկարագրելէ, վասն զի ամէն դէպք իւր օրովն ու պարագայովը եթէ պատմել ուզէինք՝ Ամաւուրքի չափ հատոր մը շինել հարկ կըլլար . այդ ալ մեր գործը չէ, վասն զի մենք ալ հասարակութեան հետ ձանձրացած ենք Հիւանդանոցի վրայ այդքան զրոյցներ մտիկ ընելէն և Մանգումէ լրագրին անտանելի շատախօսութենէն : Ուստի այս պատճառաւ է որ այս ոճը ընտրեցինք Փանոսեանի տնօրինութիւնը նկարագրելու համար . քան զի Փանոսեանի ըսածն ալ ըրածն ալ կատակերգութիւն է, և ասոր համար մենք ալ զանոնք իրենց բնական և յարմար ձևովը ներկայացունել ուզեցինք : Բայց ասանկ ընելու համար, որչափ որ եղածներն այսպէս պատմեցինք նէ ալ, ոչ վանկ մը աւելի դրինք, ոչ բառ մը հնարեցինք : Ձևերնիս կատակերգութեան ևճն է, բայց պէտք մը չկայ որ մտացածին ըլլայ, այլ Հիւանդանոցի մէջ պատահած անթիւ եղերեկատակ դէպքերէն միայն մէկ քանիին յիշատակութիւնն է : Հոս այսչափը հերիք է Հիւանդանոցի տնօրին-

նուծեան վրայ բաւական զաղափար մը տալու հա-
մար. սպասէ քիչ մ'ալ Փանոսեան . քեզի ըսելիքնիս
չ'ընցաւ, տակաւին մեր լսելիք խօսքերը մտիկ ընե-
լու պատրաստէ ականջներդ :

Դ .

ՓԱՆՈՍԵԱՆԻ

ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆԸ

—

Նախընթաց դրուագէն կը հետևի որ Փանոսեանի
մատակարարութեան դատաստանը տեսնուած ու
վճռուած է : Եօթն ութ ամիս Հոգաբարձութեան
միջոցի մը մէջ Փանոսեան Հիւանդանոցին մէկ եր-
կու ամիս առատութիւն մը տալէ ետև , դժուարու-
թիւնները նոյն իսկ գործին սկիզբներէն զգալ սկսած
էր : Սակայն իր անտեսութիւնը չէր կրցած կանո-
նաւորել :

Բայց ան ատեն դեռ արտաքոյ կարգի հասցնե-
րու աղբիւրները ցամբած չէին : Դեռ նուէրները
ամեն կողմէ կը վազէին : Ստակով թուղթ և թափու
խաղցողները վաստկածնին Հիւանդանոցին տալու

պայման կը դնէին , և հետեւեալ օրը Մանգուլմէի մէջ մեծ մեծ զովեստներ առնելով եռանդները կը տաքային : Պ . Փանոսեան , որ ուրիշ ատեններ մարդու չէր հաւներ , ոչ միայն Պատրիարքին , *Խառն ժողովին* , *Կղերին* և այլն և այլն , այլ և մինչև անգամ շինել տուած դպրոցին քար և աղիւս կրող իշավարներուն հրապարակային շնորհակալութիւններ կը յայտնէր :

Ըսել չենք ուզեր որ ժողովուրդը շնորհակալութեան արժանի չէ : Ժողովուրդն իր կրցածը ըրաւ , Պ . Փանոսեան ալ գոհութիւն յայտնեց : Բայց աս կերպով Հիւանդանոց չէր կրնար կառավարուիլ : Դուէրները մինչև յաւիտեան չէին կրնար տնել : Պ . Փանոսեան նեղը մնաց և սկսաւ նախանձորդներէ զանգատիլ , ինքզինքը թշնամիներէ պաշարուած երեւակայել , *պէտխահները* վրաս կը յարձակին ըսել : Սակայն դեռ լեզուն շատ երկայն էր , և որովհետեւ լեզուն ոսկոր չունի կըսեն , միշտ ինք ալ հակառակորդներն ու չարախօսները յամօթ դարձնել կապառնար : Աստուած տար որ այս սպառնալիքը կատարուէր . Պ . Փանոսեան խայտառակութենէ կազատէր և Փրկիչն ալ թշուառութեան մէջ չէր իյնար , և քանզի Պ . Փանոսեանի անձին դէմ ատելութիւն մը չունինք , մենք ալ ուրախ կըլլայինք իր յաջողութեան վրայ : Դժբաղդաբար Պ . Փանոսեանի բռնած գոր-

ծին բնական հետեւանաց առաջքը ո՛վ կրնար առնել Յիմար շուայլութեան ու անփորձութեան կործանումը ո՛վ կրնար արգիլել : Պ . Փանոսեանի զանգատած *Խառն ժողովն* ու Պատրիարքարանը քանի քանի անգամ եկեղեցիները շրջաբերականներ չհանեցին , պաշտօնական յայտարարութիւններ չհրատարակեցին , որպէս զի հասարակաց համարումը հրաւիրեն իր վրայ և իր վարկը պահպանեն : Ոչ , Պ . Փանոսեան իրաւունք չունի այս մասին զանգատներ ընելու : Պատրիարքարանն ու *Խառն ժողովը* ուրիշ մեղադրանաց արժանի են , և այն ալ մենք պիտի ընենք հասարակութեան բերնէն : Կերևայ որ Պատրիարքարանը ինք ալ չէր հաւտար Պ . Փանոսեանի ձեռնարկին յաջողութեանը : Ինչ՞ իրաւամբ ուրեմն ինք որ անոր պարտքերը չճանչնալու յայտարարութիւն կընէր , ժողովուրդին ապահովութիւն տալու կ'ելլար : Մանգուլմէի յարձակումներէն կը վախնար , բայց չէր գիտեր որ վերջապէս Պ . Փանոսեան բեռը իր վրայէն Պատրիարքարանին ու *Խառն ժողովին* կռնակը նետելու պիտի աշխատէր : Հասարակութենէն լիակնածէր , — բայց հասարակութիւնը իրաւամբ կասկածելով որ Փանոսեանի բռնած ընթացքը ելլալու ճամբայ չէ , վաղուց իր ձեռնտուութիւնը դադրեցուցած էր : Մանգուլմէի *եսեփներն* ու *ճիսաներն* ալ իրեն վրայ չէին ազդեցութիւն ը-

ներ : Այս պատճառաւ կը յանդգնէր ժողովուրդէն գանգատելու , որպէս թէ իր եռանդին ու անձնանուիրութեան արժանաւոր քաջալերութեամբ չ'պատասխանէր : Իր քննութիւնը խաճանդութեան կը դառնային :

Պատրիարքարանը յանցաւոր է իր այս երկղիմի ընթացքին համար : Ըսել թէ Պ . Փանոսեան առաջին օրէն Հիւանդանոց մը հաստատած է Հիւանդանոցի օրինաց համեմատ , և պաշտօնական ծանուցմամբ ալ հրատարակել , մինչդեռ Հիւանդանոցին ուր հասնիլն ամէն մարդ կը տեսնէր , ասիկայ ուրիշ բան չըսենք՝ զարմանալի հակասութիւն մընէր : Կը պատմեն թէ Պ . Փանոսեան Փարիզ երթալու մտօք հոսկէ մեկնելէն առաջ իր մտերիմ կարծածներէն մէկուն խոստովանէր է թէ այս գործը առաջ չ'պիտի երթայ , զոնէ ես հոս չգտնուիմ որ գալիք խայտառակութիւններէն կերպով մը ազատ եղած ըլլամ :

Պ . Փանոսեան Եւրոպա կերթայ , Խառն ժողովը զինքը կը կանչէ և հաշիւները չ'մարբրուած թող կուտայ որ կելլայ կերթայ : Պ . Փանոսեանի կարգած փոխանորդները գործին գէշութիւնը տեսնալով ետ կը քաշուին : Բոլոր Հոգաբարձութեան գործերը Տօքթոր Գալուստեանին ձեռքը կանցնին : Խառնժողովը Տօքթորին ապիկարութիւնը զիտնալով հանդերձ՝ դարձեալ ձայն չ'հաներ : Նոյն միջոցին գործե-

րը բանի կերթան կը վատթարին : Պ . Փանոսեան Փարիզէն այս լուրերը առնելով իր հոն բնակութիւնը կերկնցընէ : Կերեւի որ Լուքսանպուրիկի պարտէզին վրայ նայող սենեակին մէջ բնակած ատեն , և եէ՜ յիշպ իշիշպ գեղգ ու սեփա սխռմեֆսե (*) եղած ժամանակ , շուտ մը նորէն Պօլիս դառնալ և փխտութեան մէջ իյնալ չէր ուզեր :

Վերջապէս Պ . Փանոսեան Փարիզի մէջ ինչ գործ որ ունէր լմնցուց , անկէ Մանչեսթէր անցաւ : Մանչեսթէրի մէջ Հայ վաճառականները իրեն փառաւոր ընդունելութիւն ըրին , խնճոյք տուին , և մեկնած ժամանակ խմբովին մինչև երկաթուղիին կայարանը ճամբու դրին : Մէծ պատիւ Պ . Փանոսեանի պէս շատախօսութեան տաղանդով միայն երեւիի հանդիսացող խմբագրի մը : Այսու ամենայնիւ չենք վարանիր ըսելու թէ կեցցեն Մանչեսթերի Հայերը : Իրենք ըրած են ինչ որ պէտք էր ընել Ազգային բարւոյն համար եթէ ոչ հանճարով փորձառութեամբ և տաղանդով , զոնէ եռանդով (թէ և խենդութեամբ) աշխատողի մը : Բայց Մանչեսթերցիք առողջ դատողութեամբ դատեցին զՓանոսեան , և այս դատողութիւնն ալ Անգղիոյ պէս առաջին կարգի քաղաքակիրթ ազատ և ծանր երկրի մի մէջ բնակող մար-

(*) Տես նամակ Պ . Փանոսեանի ընդէմ Մէճմուլի :

դոց արժանի էր : Ամենէն առաջ իրենք միայն հասկըցան Պ. Փանոսեանի սկզբանց թիւրուծիւնը, և թէպէտ զինքը մեծարեցին, բայց չվարանեցան նաև ամենայն անկեղծութեամբ իրենց կարծիքը յայտնելու, թէ անդ Պ. Փանոսեանի, և թէ աստ հրատարակութեան միջոցաւ (*) :

Պ. Փանոսեան իր յուսացածին չափ նպաստ չի գտաւ Մանչեսթերի մէջ. ընդ ամենը հարիւր լիրա նուէր հազիւ կրցաւ հաւաքել : Ի վերադարձին Իգմիր հանդիպեցաւ, բայց հոն ալ մեծ օգնութիւն մը չգտաւ : Վերջապէս Պօլիս հասաւ Եւրոպայի մէջ ժողոված ստակներուն տեղ 8—10 հազար ղուրուշի անպիտան գործիք և կահեր բերելով Հիւանդանոցին համար : Էլտօրաոս մը գտնալու յույսով գնաց և ձեռնունայն ետ դարձաւ :

Ճշմարտութիւնը խօսելով, Պ. Փանոսեան Հիւանդանոցն իր ձգած վիճակէն խիստ գէշ վիճակի մը մէջ գտաւ : Գալուստեանը Փրկչի Հիւանդանոցը Ամերիկայի կանոնաց համեմատ անկարգութեան մէջ ձգած էր, ճիշդ ինչպէս որ իր համանման տիպարները եղող Մոլիէռի բժիշկներն ալ հիւանդները

(*) Տես Արժանապատիւ Սորէն վարդապետին կողմանէ գրուած և Մասիս լրագրին մէջ հրատարակուած նամակը :

բոլոր կանոնաց արուեստին կը մեռցնէին : Կրսեն թէ Տօքթոր Գալուստեան իր արուեստն ալ Փրկչի հիւանդաց գլուխը կը սորվէր. ասոր ստուգութեանը մենք երաշխաւոր չենք կրնար ըլլալ : Խառն ժողովը Փրկչի վրայ լսած տարաձայնութիւններէն ստիպուելով, և գործին ընթացքը տեսնելով վերջապէս իր թմրութենէն սթափեր քանի մը անգամ Գալուստեանը կանչեր և հաշիւները նայիլ ուզեր էր : Բայց Փանոսեանին Եւրոպա գտնուիլը Տօքթոր Էֆէնտիին դիւրին միջոց մը տուած էր պատասխանատուութենէ ազատելու :

Կարծենք չենք սխալիր եթէ ըսենք որ Պ. Փանոսեան իր վերադարձին ինք ալ հասկցաւ որ առանց գերբնական զօրութեան մը անհնար պիտի ըլլար իր պաշտօնը շարունակել : Իրեն պէտք էր վերջին և գերագոյն ճիգ մըն ալ թափել իր ընկերակցութեան վրայ եղած նաւը փրկելու համար : Եթէ այսչըր յաջողէր, կը մնար խայտառակութիւնը պարտքելիք ամենէն յարմար եղանակաւ ասպարէզէն բաշտիլ, յանցանքը վրայէն նետելով և ինքզինքը զոհ եղած ցոյց տալով :

Կրկին և կրկին անգամ նուիրատուութեանց դիմեց, չ'յաջողեցաւ. թատերական ներկայացումներ տալ ուզեց ի նպաստ Փրկչի, մարդ չգնաց. Հիւանդանոցի պատասպարեալ աղջիկները թատերա-

բեմերուն վրայ հանեց, ստակ տուող չեղաւ. վիճակահանութեան տոմսակներ հանել ուզեց, քաջալերող չգտնուեցաւ: Ինչ միջոցի որ դիմեց ունայն ելաւ: Պ. Փանոսեանին օձիքը սնանկացեալ մարդու մը պէս պարտատերերուն ձեռքը մնաց, Հիւանդանոցին մէջ ըրած քանի մը առ երևոյթաբարեկարգութեանց հետքն ալ չմնաց: Իսկ Փրկչի Հոգաբարձութեան Մեծ Նոր— Խանի սենեակը, այն ալ իր կերպարանքը փոխեց:

Ատեն մը երբ որ ստակ ուզողներ կերթային, մէկը միւսին հրաման կուտար, տուր այսչափ դուրուշ որ երթայ, առ այժմ առ սա հինգ ոսկին (ծոցէն տալով) մնացածն ալ յետոյ կը վճարենք, կըսէին: Կամ այնինչին այսչափ դուրուշ տուր թող երթայ, այն ինչ բանն առնէ և շուտով Հիւանդանոց հասցունէ: Սուրբան Պայազիտէն ձի մը բռնելով: Գործակալները գործերնին ետ չ'ընողելու համար անդադար ձիով Փրկիչ կ'երթնէկէին: Մեծ նոր խանին բակը չորս հինգ ձի անպակաս էին, որով ձիավարներն ալ Պ. Փանոսեանին շնորհիւ բաւական ստակ կը վաստկէին (օրը գոնէ 100 դուրուշ): Իսկ գացող եկող գործակալներն ալ, մանաւանդ իրիկուան դէմ մինչև որ Եէտի-Գուլէ հասնէին, ճանբուն վրայ գտնուած Բաքսի տաճարներն ալ գանց չէին ըներ: Բայց այս սենեակն ալ շատ չանցաւ ցաւալի կերպարանք

մ'առաւ, և պարտատէրները օրն ի բուն զանի շրջապատելով, գործակալաց զուարթութիւնը տխրութեան դարձուցին:

Ալ այնուհետեւ ամէն ջանք անօգուտ էր: Պ. Փանոսեանի կը մնար իր երկրորդ դերը խաղալ, Այսինքն գոնէ արտաքին երևոյթը ազատելով ասպարէզէն կծկել: Դեկտեմբերի վերջերը Պատրիարքը նամակ մը գրեց Պ. Փանոսեանի որ այն ամիս Պատրիարքարանի պաշտօնէից ամսականները քանի մը օր առաջ վճարէ որպէս զի Կաղանդի և Մնունդի պէտքերնին հոգան: Փանոսեան պատասխանեց որ ինք ալ այդ փափաքին վրայ է և յունվարի սկիզբը պիտի վճարէ: Նոյն միջոցին Հիւանդանոցի պաշտօնեաներէն և բանուորներէն ալ հարիւրէն աւելի մարդիկ Մեծ նոր խանի սենեակը կը դիմէին ստակ պահանջելու: Յունվարին սկիզբը Պատրիարքարանի պաշտօնեաներն ալ սկսան հոն յաճախել: Պ. Փանոսեան, ստակ չկրնալով հայթայթել, (Թէև արդարութիւնը խօսելով՝ ստակի պակասութիւնը Տօթօթին և իրեն լրտեսութիւն ընող գործակալաց համար չէր), բոլորովին շփոթեցաւ, շուարեցաւ, քնն ընելիքը կորսնցուց, և ինչպէս ռամկօրէն կըսեն փուսուլան շաշըմիշ ըրաւ: Թօթի նետելէ գատ ուրիշ մար մը չէր տեսնուեր, անոր ալ առիթը չուշացաւ:

Պատրիարքարանի պաշտօնէից պատասխանեց

Թէ ձեզի ստակ չպիտի տամ, Պատրիարքարանն ալ ձեզի ըլլայ՝ հասոյթն ալ, գացէք ինչ կընէք ըրէք: Ասոր վրայ պաշտօնեայք խիստ դժկամակեցան: Այն շարժուն ոչ նշանտուրէ, ոչ հարսնիքէ և ոչ ալ անցագրատունէ հասոյթի յոյս չկար. Թերևս Պ. Փանոսեան ալ այս կէտը նշմարելով անանկ պատասխան տուած էր որպէս զի զոնէ 20—30 հոգի պակաս երթան զան սենեակը: Սակայն իր կարծածին պէս չ'ելաւ: Ս. Սարգիսը Ծննդեան մօտ գալուն պատճառաւ յունվարի մէջ շատ նշանտուրներ եղան որոնց հասոյթը 20,000 ղուրուշը կանցնէր Փանոսեանի ակնկալութեան հակառակ: Պատրիարքարանի պաշտօնեայք զոհ եղան, բայց Պ. Փանոսեան զայրացաւ և սկսաւ գոռալ ու պողջտել Թէ Պատրիարքարանը Հիւանդանոցին հասոյթները վար կը դնէ:

Տօն Քիչօթը հրաժարականի յարմար առիթը կը գտնայ և յունվար 19 ին իր առաջին հրաժարականը Ս. Պատրիարքին կը զրէ: Պ. Փանոսեան այս հրաժարականին մէջ կըսէ որ Հիւանդանոցին պէս մերկ և աղքատ հաստատութեան մը Հոգաբարձութիւնն յանձն առնելու յիմարութիւնը (քիւսթախըք) ըրած ատեն նախ Պատրիարքին և Խառն ժողովին բարոյական օգնութեանը և երկրորդ հասարակութեան ձեռնտուութեանը և համակրութեանը վրայ յուսացեր էր:

Արդ՝ այս երկուքն ալ չ'պակսեցաւ Պ. Փանոսեանի: Ինչպէս որ վերն ալ ըսինք, Խառն ժողովը մինչև վերջին օրը իրեն նպաստաւոր յայտարարութիւններ կընէր, և Թէպէտ ինքը վստահ չէր Պ. Փանոսեանի ձեռնարկութեան զլուսն ելնելուն վրայ, բայց ազգին վստահութիւն կուտար: Հասարակութիւնն ալ, ինչպէս Պ. Փանոսեան ինք ալ կը խոստովանի, առջի բերան յուսացածէն շատ աւելի ձեռնտուութիւն ընելով 400,000 ղուրուշի չափ ստակ տուաւ: Ալ ինչ կուզէր ասկէց աւելի: Բայց Պ. Փանոսեան փոխանակ այս 400,000ի գումարը արդիւնաւորելու, շուայլաբար վատներ կամ վատնել տուեր էր: Հիմա ալ կելլայ կը զանգատի Թէ Պատրիարքարանն իր վարկը կը կոտրէ, Թէ Հիւանդանոցը իր ձեռքէն առնուելու զրոյցներուն պատճառաւ հասարակութիւնը ստակ չիտար, Թէ այսպէս կընէ, այնպէս կընէ, և այլն և այլն: Ասոնք փախուստի ձևեր էին: Պ. Փանոսեան իր պաշտօնը շարունակելու համար վեց հատ ալ հրամայողական պայմաններ կը դնէր, որոնց զլխաւորներն էին զինքը Հոգաբարձութեան մէջ մինչև տարի մըն ալ հաստատել, և հինգ հազար լիրայի ալ վիճակահանութիւն մը բանալու հրաման առնել տէրութենէն:

Խառն ժողովը յորդորեց զՊ. Փանոսեան որ յանկարծական հրաժարականաւ զործերը յետին ան-

կարգութեան մէջ չի ձգէ: Պ. Փանոսեան հաճեցաւ իր հրաժարականը ետ ձգել եթէ անմիջապէս իրեն 20,000 զուրուշ հայթայթուի, որով առնելիքի տէրերը ժամանակ մ'ալ պիտի կրնամ խաբել կրէն: Խառն ժողովը 10,000 զուրուշի զուժար մը տուաւ որուն 5,000ը իրեն հիմայ այնչափ գանգատած Սէրվիչէն էֆէնտիին ձեռքով ստացած էր: Խառն ժողովը՝ եթէ Պ. Փանոսեանը հրաժարեցընելու միտք ունենար, ոչ 20,000 զուրուշ հայթայթելու խօսք կուտար, ոչ ալ իրօք 10,000ը իրեն կը յանձնէր: Բայց Պ. Փանոսեան գիտէր որ աննախատե տուժեամբ իր ոտքին ներքև բացած վիհը ասանկ փոքրիկ գումարներով գոցել անհնար էր: Ուստի Փետրուար 2ին իրիկունը Խառն ժողովին ցրուելէն ետև իր հրաժարականը Պատրիարքին ձեռքը տուաւ և առաւ քալեց, իմացունելով միանգամայն որ հետեալ օրը Հիւանդանոցի խղճալիները ուտելու հաց չունէին:

Ինչ՝ սարսափելի վիճակ: Պ. Փանոսեան Ազգէն այնչափ համակրութիւն ու ձեռնտուութիւն գտնելէ ետև՝ անոր խղճալիները մերկ, անօթի, կը փախչէր: Հոգաբարձութիւնը այն աստիճանին հասուցած էր որ ոչ հացագործը հաց, ոչ ալ մսավաճառը միս կուտար. այս էր ահա Պ. Փանոսեանի կարծեցեալ ճարպիկութեամբ, գործունէութեան,

աշխոյժին վերջնական արգասիքը: Այնչափ ստոյգ է որ առանց իմաստուն մատակարարութեան, խոհական տնտեսութեան, առանց նախատես զգուշաւորութեան Մարախի նման զրպ զրպ ցածկըտել և անծելի պէս կարկաչելը Հիւանդանոցի ընդհանուր տնօրէն ըլլալու յարմար ձիրքեր չեն:

Գանք Խառն ժողովին և անոր ալ ըրած մէկ մեծ և ամենամեծ սխալն երեսին զարնենք. Հիւանդանոցը զէշ վիճակի մէջ էր, խիստ լաւ: Սահկայ երկու անգամ երկուրը չորս կընէի չափ իրական ճշմարտութիւն մըն էր: Բայց ինչ հարկ կար Հիւանդանոցին պատասպարեալները բոլորն ալ անօթի մեռցնելու տեղ, ընտանիք ունեցողները իրենց տունները դարձընել աւելի նախամեծար է ըսելով հարիւրի չափ խղճալիներ մէկէն իմէկ փողոցը լեցընել: Կըսուի թէ անոռն անտերունջ և անընտանիք խղճալեաց ալ միւսներուն մէջ խառնուելով դուրս ձգուիլը զաղտնի դաւաղրութենէ մը առաջ եկած է. Բայց ինչո՞ւ գործը պէտք եղած խնամքով չէ կատարուէր: Վերջապէս ուր որ դառնանք՝ Խառն ժողովին վրայ բարոյական պատասխանատուութիւն մը կը մնայ. հարկ կ'ան ուրեմն այն տեսարանը ազգին ընծայել՝ մանաւանդ որ դուրս ձգուածները հիմա նորէն մի առ մի ներս կ'առնուին:

Ե .

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Էյ՛, Փանոսեան, հիմա զանք քիչ մ'ալ քու հասկըցած լեզուովդ քեզի հետ խօսինք, որպէս զի հասարակութիւնն ալ աղէկ մը ճանչնայ այն շառւաթանը որ մինչև հիմայ ականջնիս խլցուց: Կարդանք որ ալ այս տետրակը և նկատէ ինքզինքդ այս հայելին մէջ. տես եթէ քու աչքդ ալ չէ կուրցեր, տես քու տգեղութիւններդ:

Կտրէ բերնիդ մէջէն ու անարգ կաշիի մը պէս մէկդի նետէ քու անոտիապանծ ու չարածոյն լեզուդ, որ հողածափի չափ մեծ է. կտրէ մատուրներդ ալ որպէս չի զարշաթաթաւ զրիչդ չկարենաս ձեռքդ բռնել: Որո՞նք են քու բարձրաձայն տուած խոստումներուդ փոխարէն կատարած գործերդ. որո՞նք են այն բարեկարգութիւնները որոց հեղինակը դու միայն ըլլալ կը պարծենայիր. որո՞ւ ստակն է,

որիւ իրաւունքն է որ դու չարաչար զործածել յանդգնեցար . ուզած մարդերդ պաշտօնեայ ըրիր . և Հիւանդանոցի ծախքը անպիտան շռայլութիւններով բազմապատկեցիր :

Ով՞ ըսաւ քեզի որ ելնես քարէ դպրոց շինես , այն ալ խախտուտ , մուծի , խոնաւ , բորբոսած . այդ էր Հիւանդանոցի պակասը . խեղճ տղայոց առողջութիւնը թունաւորել կուզես . կուզես որ ազգին զաւակները փտտին ու մաշին այդ խոնաւ վիրապին մէջ :

Ուր՞ տարիր 180 օխայի չափ տառերը , զորս Հիւանդանոցէն վերցուցիր , նորէն թափել տուիր և հիմայ տէր եղար . անոնց ստակները պիտի տանս . ուրիշ շատ ստակներ ալ փնացուցիր դուն , 150 սմէռլին մէկ , Մանչեսթէրէն ու Փարիզէն հաւաքած 170 լիրան երկուք , և ուրիշ հին հանգանակութիւններ ալ , որոնց ցուցակները երբեմն երբեմն հրատարակելու սկսած ես : Սա քուկին ամէն օր զովաբանած Գալուստեանդ ինչ ընենք , ձուն չմնաց բերաւ պատրաստեալներուն զլխուն . պզտիկ զանգատ ընող մը եղաւ մի , հանդէս յիմարանոց և շղթայ . քու ձեռքիդ տակ անօթութենէ ու տանջանքէ մեռնող եղաւ , քու ձեռքիդ տակ ամենէն զուարճալի խախտառակութիւնները պատահեցան , քու ձեռքիդ տակ պզտի դեղագործը երեք որբ քոյրերունմէկը մոլորցնելու չար

խորհուրդը ծնաւ , և մինչև անգամ , գետինն անցնելուն , Հիւանդանոցէն դուրսհանեց պտուղուց աղջիկը շաքարեղէններով հրապուրած . քու ձեռքիդ տակ ըսպասաւորները սպասուհեաց հետ , վարժապետները վարժուհեաց հետ սիրահարեցան և զքեզ Պապա կոչեցին . քու ձեռքիդ տակ անկարգութիւն չմնաց կատարուեցաւ . ազգին պարտքերը կը վճարեմ ըսիր , պարտքը մինչև ազգին կոկորդը հասցուցիր . Հիւանդանոցը մատով ցոյց տրուելու արժանի հաստատութիւն մը պիտի ընեմ ըսիր , և Փառք Աստուծոյ ամէնքս ալ հասկըցանք որ 60 տարուան մէջ չտեսնուած փորձանքները քու շնորհիւ 6 ամսուան մէջ հիւանդանոցը վայելեց : Քու բարեկարգութիւններդ քեզի ըլլան , քու ծառայութիւններդ մեզի պէտք չեն . քու խորհուրդներդ քեզի պահէ . խելքովդ ազգին աղէկութիւն պիտի ընես , բայց ազգին տունը կը բանդես կոր , ամենօրեայ Լրագիր մը ունիմըսելով հիմա ուսերդ կուռնան , կուզես որ քու խօսքերդ 20 տողի մէջ համառօտեմ քեզի :

Դու հով կը խաբես . ազգին ստակովը կապրիս , Լուսաւորչական Հայոց հացը կուտես և Լուսաւորչի անունով նոր պղանդ մը հանել կուզես , ազգէն առած ստակներուդ փոխարէն ըրած նախադիւններդ բաւական չէին հիմա ալ ելեր ապերախտ ազգ կըսես անոր . պաերախտը հով է , ազգը

չէնէ դուն . ազգը ինչ շահեցաւ՝ քեզնէ . ինչ շահ
բերիր անոր իմացական վիճակին . որոնք են քու
գիտութիւններդ . ո՛ր է քու տաղանդդ . Մարիանէ
պառաւին անկողնոյն մէջն է . ո՛ր համալսարանէն
եյար , Թօփհանայէն , Այասոֆեայէն , Սամաթիա-
յէն , ըսէ նալինք ինչ բանիդ ապաւինած ես . մէ-
կը կը նախատես , միւսը կանուանարկես , մէկուն
վրայ կը յարձակիս , միւսին կը հայոյցես Թուրքե-
րըդ ցածկեցնելով : Ազգ , հասարակութիւն , ժողո-
վուրդ , անհատականութիւն , պատիւ , անձնական
սէր , ասոնց ամէնը զրոյ են քու աչքիդ առջև .
դու ո՛վ եղար . ազգը զքեզ չճանչնար . երբեմն
դքսէն ոռնացողներուն վրայ կցածկէիր , հիմա այն
Թողուցեր ես և ներսիններուն սրունքը կը խածնես .
ապերսխտ , կորիր , ել ազգին փարախէն ու գնա
Լուսաւորչեան հատուածին որքը շնծակէ : Հաշիւ
կուզեն քենէ , հաշիւ չես իտար , տօմարներուն ա-
մէնքն ալ համբարձուցեր ես Հիւանդանոցէն . ինչ
աստիճան յանդգնութիւն . այսքան լանպարտքելի
խայտառակութենէ ետքը տակաւին չես ամչնար
պօռալու Թէ « Հիւանդանոցի մատակարարութիւնը
նորէն վրաս առնելու պատրաստ եմ : » Աղբ առ
կոնակդ , Թշուառական , վեց ամսուան մէջ 800,000
դուրուշ ծախք ըրիր և պատրիարքարանը 10—
15 հազար դուրուշ վար դրաւ նէ անանկացար .

այսօր ըլլալու բան է . առ ինչ խելքի դէմ բան է :
Կաշի երես , Թէոր դու մարդ ըլլայիր , այս խայ-
տառակութիւններէն ետքը վայրկեան մը Պօլիս
կենալու չէիր , և Գալուստեանի ձեռքէն բռնելուդ
պէս շունչդ մինչև Ամերիկայի անմարդաբնակ կըղ-
զիները առնելու էիր : — Աներես , դադրէ ալ
պօռալ կանչելէ . գիտենք ասոնց ամէնը յանցանք-
ներդ ծածկելու համար կընես , բայց մի կարծեր
որ եղի պէս ջրին երեսը կելլաս այս անգամ . ազ-
գին մէջ յեղափոխութիւն հանել կը ճգնիս , որպէս
զի հաշիւ չտաս . խելքդ միտքդ գիշեր ցերեկ ասոր
վրայ է . ալ քեզի հաւատոցող չկայ , Հայ հասա-
րակութեան մէջ քեզի խաբուող չմնաց . մեր ժողո-
վուրդը ճշմարիտը գեղեցիկը և բարին ճանչնալու
վիճակին հասած է հիմա :

Ձը գիտենք որ՝ ինչիդ ես ապաւիներ . լեզուիդ
մի , բայց լեզուդ . . . վերջապէս

Գրչիդ կը վստահիս , բայց անոր ալ ծայրը չալը
սիւրբիւրկէսի մը անցունել կուտան և շփել
կուտան քեզի :

Ո՛վ՝ գիտէ ինչ պիտի ըսես այս հայելոյն մէջնա-
յելով . զքեզ պիտի ուզես ճանչնալ , ապա Թէ ոչ պի-
տի ուրանաս ինքզինքդ , ինչպէս որ կուրանաս ազ-
գիդ երախտիքները , և հայ ժողովրդեան քեզի

անարժանաբար ըրած այնքան ծգնութիւնները :

Դու չէիր որ մէյ մը ըսիր թէ Հիւանդանոցի դռները կղպելու է . ազգը պարտք չունի հիւանդանոցը նայելու : Հիւանդանոցին համար փարայ մը տըռուղ ըլլար նէ սատանաները զլուխդ կը ժողվուէին և կ'սկսէիր կանչել . մի' հաւատար, մի' տաք, ստակնիդ կառնեն որկորնին կ'լեցունեն , նայեցէք որ Պատրիարքարանը բարեկարգուի : Երկրորդ օրը Հիւանդանոցի վերատեսուչ եղար և սկսար պօռալ . « Հիւանդանոցը պիտի գոցէք մի , 450 մարդը պիտի մեռցունէք մի , աս ինչ վայրենի մարդիկ էք դուք . ստակ տուէք , մեր հողեղէն եղբայրները , արեւնակիցներն են այդ պատսպարեալները , ողորմեցէք , մեղքըցէք , խղճացէք անոնց վրայ և մէյ մը ինքզինքնիդ անոնց տեղը երեւակայեցէք , տեսներ ինչ կըլլաք : » Երրորդ օրը Պանքառօթ եղար , և սկսար պօռչրտել . « Վնայ , Պատրիարքարանը Հիւանդանոցը գոցել կուզէ , բանդել կուզէ , ստակ չտար . Պատրիարքարանը բռնաւորական ընծացք մը բռներ է . զատուի , զատուի Հիւանդանոցը Պատրիարքարանէն . և ժողովուրդը , զորն որ կ'զգուշացունէիր առաջ նաքարակիտ մը տալէ , հիմայ ալ « Ժողովուրդին պարտքն է Հիւանդանոցը նայիլ » գոչելու սկսար :

Աս չէ քու սկզբունքդ : Սկզբունք սկզբունք , իրա-

ւունք իրաւունք կըսես կերծաս . իայց քու սկզբունքդ ալ իրաւունքդ ալ Սիւլէյմանիէն կ'սկսին և ի Փրկիչ կը վերջանան :

Սա որոնք են , չըսես նայինք , ամենիմաստ խելքիդ յղացած ահագին խորհուրդները . Եւրոպայէն բերել տուած 8000 ղուրուշի մաքիննդ է . աս մաքինայով դու հիւանդները վեր պիտի քաշէիր . նայեցար որ չեղաւ , Հիւանդանոցի այցելուներէն մարդ զուլս 2 ղուրուշ պիտի առնէիր և զանոնք վեր պիտի հանէիր , և 8000 ղուրուշը հանելէդ ետքը Հիւանդանոցին ալ իրաւ մը պիտի հաստատէիր , հն . Հիւանդանոցը Սթրասպուրկի աշտարանն է , գետ ... Դուն' ինծի նայէ' ոչ մատակարար կրնաս ըլլալ , ոչ լրագրապետ . ինծի կը հարցունես նէ այդ 8000 ղուրուշնոց մեքենան թող ազգը քեզի տայ ի վարձատրութիւն երախտեացդ . դուն ալ անիկայ Տօբթօր Գալուստեանին շալակը տուր , առջննուդ տալով զուռնայ մը ձգեցէք , դուն ալ ձեռքդ տիւմպէլէ մը առ , և բանայիրէ բանայիր պտըտէ , մարդ վեր հանէ , մարդ վար իջեցուր , Զատիկին ուրբան օրը Պալըխլը , նոր կիրակիին օրը' Խազգիւղի այագման , Խըտրէլլէզին' Օրմագիւղի Թուրուխը , Տօլմա Բանայիրիին' Խառաղած վագէ կարգաւ :

Դուն ինչ եմ կըսես . Լրագրապետ մը կը կարծես ինքզինքդ . չէ , չէ , գնա Սուլթան Պայագիտի

խահվէները մեքտահ եղիր այդ լեզուով , հեշալ ներկայացուր . վաստըկածդ հեշալ ըլլայ կըսեմ քեզի այն ատեն : Ինքզինքդ բանիբուն մատակարարի մը տեղ ես դրեր . չէ , գետ . . . չէ , զնա երկիրդ իշավար եղիր :

Բայց ինչերնո՞ւս պէտք , ամէնուն Թուրքը երեսդ ըլլայ . կուզես նէ մինչև դատաստանին օրը պօռն , գոռն , զ . . . ան քեզ մտիկ ընող չմնաց , և խելացի կըսեմ քեզի՝ Թէ որ ատեն չանցունելով դառնաս Փրկիչ . յիմարապետ Պաղտասարին յանձնես ինքզինքդ և վիզդ շղթայ մը անցունել տալով հոն քիչ մը ատեն կենաս , մինչև որ օր մը քեզի յիմարապետ ընել տանք :

Առ այժմ ասացուք ամենեքեան միաբանութեամբ
Տէր ողորմեա , քանզի
.

Քուկին ալ վարձքդ կատար , նախորդ Խառն ժողով , որ աս խելքով մարդու մը ասանկ մեծ գործ յանձնեցիր . . . և փառք քեզ ալ , ներկայ Խառն ժողով , որ ասանկ խենդուխելառ մատակարարութիւն մը պաշտօնական ծանուցումներով պաշտպանել ուզեցիր

315-318

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0070798

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0070799

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0070800

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0071098

20 13

